

KLEIO

UIT DE INHOUD:

- 1 Internationaal Colloquium te Brussel
1 - 2 - 3 en 4 juni 1968
- 2 Limburg 100 jaar onverkort Nederlands
- 3 Lekenspel op school bij de dodenherdenking
- 4 De slechte reputatie der Turken
- 5 Boekbespreking

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.) BESTUUR

DR. MR. C. W. VAN VOORST VAN BEEST, *voorzitter*; Spoorsingel 35, Rotterdam 4, tel. 010 - 28 20 46

H. DE RUYTER, *1e secretaris*; Koningin Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761 - 36 57

S. P. M. VERHEIJ, *2e secretaris*; Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070-83 87 25

W. PABST, *penningmeester*; Bovenkruierlaan 17, Rotterdam 12, tel. 010 - 18 48 84, postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N., Rotterdam

A. J. V. M. ADANG, Waalwijk

DRS. A. H. VAN DEN BERG, Purmerend

DR. P. A. M. GEURTS, Leiden

DR. G. VAN ROON, Rijswijk

G. S. SCHAAFSMA, Breda

CONTRIBUTIE

f 20,— per kalenderjaar, het abonnement op Kleio inbegrepen

LEDENADMINISTRATIE

De ledenadministratie berust bij S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070 - 83 87 25. Aangifte en afschrijvingen aan dit adres. Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van school van hoofdbetrekking

COMMISSIES

DIDACTIEKKOMMISSIE

DRS. A. H. VAN DEN BERG, *voorzitter*; DRS. J. H. BIERLING; C. H. M. BOSCH; A. C. E. JANSE O. POLETIEK; DRS. D. T. STEENIS; H. E. DE WOLFF

Secr.: DRS. J. HAM, Simon Stevinstraat 27, Amsterdam, 6, tel. 020 - 5 18 20.

Penn.: MEJ. A. U. M. KAMP, Plantsoenlaan 19, Bloemendaal, tel. 023-5 67 15

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

De gegevens over de P.A.-commissie staan vermeld op de laatste tekstpagina van dit nummer

COMMISSIE PUBLICITEIT

DR. F. DROST, *voorzitter*; A. J. V. M. ADANG

Secr.: W. F. KALKWIEK, Hommelseweg 486, Arnhem, tel. 08300 - 3 21 49

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland

Redactie: DR. P. A. M. GEURTS; DRS. H. J. NANNEN; DR. D. J. ROORDA; DRS. G. W. T. M. TOMASSEN; G. WILING

Secr.: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530 - 45 27

Abonnementen voor leden: gratis; voor niet-leden f 15,— per kalenderjaar; studentenabonnement: f 10,— per kalenderjaar. Opgave aan S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070 - 83 87 25

KLEIO-DIDACTICA

Nummers te bestellen door overschrijving van het verschuldigde bedrag op postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N. te Rotterdam, met vermelding welk nummer wordt gewenst.

Correspondentie over deze bestellingen: S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070 - 83 87 25

Kleio en Kleio-Didactica worden uitgegeven door de V.G.N. in samenwerking met de Stichting Onderwijs Oriëntatie, gevormd door de uitgevers J. M. Meulenhoff - J. Muusses - P. Noordhoff - Nijgh & Van Ditmar - Spruyt, Van Mantgem & De Does - W. J. Thieme

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)

NEGENDE JAARGANG - NUMMER 3 - APRIL 1968

De redactie voldoet gaarne aan het verzoek van de onder-voorzitter van de Belgische Federatie van de Leraars Geschiedenis Dr H. Joosen onderstaande uitnodiging te plaatsen.

Zij spreekt de hoop uit, dat vele leden van de V.G.N. in de a.s. Pinkstervakantie aan de uitnodiging gehoor zullen geven.

Red.

INTERNATIONAAL COLLOQUIUM TE BRUSSEL

Op 1, 2, 3 en 4 juni 1968 richt de Belgische Federatie van de Leraars Geschiedenis te Brussel een internationaal colloquium in op twee onderwerpen: "Het onderwijs van de hedendaagse geschiedenis" en "De rol van de geschiedenis in de vorming van de staatsburger". Op het programma staan zes voordrachten die zullen gehouden worden op de Universiteiten te Brussel en te Leuven door Nederlandse, Franse, Duitse en Belgische professoren, alsmede twee uitstappen naar Nijvel en Doornik en een bezoek aan Leuven.

	Het uitvoerige programma, de deelnemingsvoor-	
	waarden en de logiesmogelijkheden kunnen aan-	
	gevraagd worden bij de Belgische Federatie van	
	de Leraars Geschiedenis, 15, Ste.-Gertrudis-	
	straat, Brussel 4.	

Het navolgende artikel is een enigszins verlate feestbijdrage bij gelegenheid van de herdenking, dat Limburg 100 jaren bij Nederland behoort.

De redactie plaatst het ondanks zekere bezwaren tegen de vorm op grond van haar waardering om de inhoud.

Red.

LIMBURG 100 JAAR ONVERKORT NEDERLANDS

11 MEI 1867 - 11 MEI 1967

Drs G. J. B. Verbeet.

Op 11 mei 1967 is in de Stadsschouwburg te Maastricht in aanwezigheid van H. M. Koningin Juliana tijdens een academische zitting luister bijgezet aan het historisch feit dat 100 jaar geleden een einde kwam aan de staatkundig merkwaardige situatie dat het Nederlandse Hertogdom Limburg deel uitmaakte van de Duitse Bond.

Het Hertogdom Limburg werd geen lid van de in 1867 geformeerde Noord-Duitse Bond, de politieke opvolger van de Duitse Bond.

Op de herdenkingsbijeenkomst te Maastricht werd een rede uitgesproken door Dr M. G. Spiertz, waarin deze onder de titel "100 jaar Limburg" uiteenzette hoe Limburg te midden van de staatkundige verwickelingen naar Nederland toegroeide. De gebeurtenis van 1867 was voor Nederland en Limburg beide een voordelige zaak te noemen. 1)

PRO-NEDERLANDSE EN PRO-BELGISCHE STEMMINGEN

Dr Spiertz ziet in: A. de populariteit van J. R. Thorbecke (in 1853 te Maastricht gekozen als Tweede kamerlid, toen Noord-Nederland de rechtlijnige liberale voortrekker wilde verstoten), B. in de oriëntatie van de Regouts en de andere Limburgse voortrekkers van de industrialisatie op het Noorden en in de op Nederland gerichte sympathie van Mgr. Augustinus Paredis, (de eerste bisschop van Roermond, die bleef weigeren de Duitse bisschoppen conferentie te Würzburg bij te wonen), duidelijk aanwijsbare tekenen van toenadering tussen Nederland en Limburg vóór 1867.

Het verleden van de provincie Limburg was er evenwel niet naar geweest in de bevolking een Nederlands nationaal besef te doen groeien. De symptomen bleven nog lange tijd merkbaar.

Zo verscheen in 1919 kort na de Eerste Wereldoorlog nog bij de Librairie Nationale G. v. Oest te Brussel een uitgave van een aantal historische documenten over de periode 1831 - 1839, getiteld "La Protestation du Limbourg", met als aanhef "C'est malgré lui que le Limbourg est devenu hollandais". Het werk bracht een weergave van de desbetreffende parlementaire discussies uit de periode 1831 - 1839, voor zoverre daaraan door Limburgse afgevaardigden te Brussel werd deelgenomen. Daarnaast nam het de namen op van de deelnemers aan de ruim 60 op de rechter Maasoever gehouden handtekeningenakties in de verschillende Limburgse gemeenten die in het voorjaar van 1838 uitdrukkelijk aan Koning en Parlement te Brussel verzochten maatregelen en stappen te ondernemen waardoor de Rechter-Maasoever alsnog Belgisch zou blijven. 2)

Na de oorlogswisselvalligheden tussen 1914 en 1918 was de stemming in het Belgisch-Nederlandse diplomatieke verkeer van Belgische zijde geprikkeld, maar er waren slechts kleine kringen fanatici aan beide zijden van de grens die werkelijk geloofd hebben in de mogelijkheid dat de Grote Mogendheden zouden toestaan

Limburg een Nederlands gebied, af te staan aan België.

Wat Limburg zelf betreft kan niet ontkend worden dat slechts heel weinig Nederlands-Limburgse inwoners in 1919 blij zouden zijn geweest met gebiedsafstand aan België.

Er was in de staatkundige stemming in Nederlands Limburg tussen 1838 en 1919 kennelijk een ingrijpende verandering ingetreden. In dit kader vormde het jaar 1867 een belangwekkende wending, maar nog geen punt van definitieve toenadering.

NEDERLANDS, BELGISCH OF DUITSE BOND ?

De staatkundige wijziging in Nederland in 1867 was eigenlijk nog een nasleep van de bepalingen van het Scheidingsverdrag van Londen van 1839.

De periode van de jaren 1830 - 1839 was voor Limburg gekenmerkt door een wisselvallig karakter van de staatkundige verwickelingen. Met een even krachtige animo als waarmee in 1814 - 1815 de komst van het Bewind van Koning Willem I was begroet, koos de overgrote meerderheid van de Limburgse gemeenten de zijde van het Voorlopige Bewind in 1830.

In 1815 stemde ruim twee-derde deel van de 144 aangewezen notabelen in Limburg (het tegenwoordige Belgisch en Nederlands Limburg samen) vóór de regering van Koning Willem I. (Nog geen 15% stemden tegen (19)). 3) De teleurstellingen over het nieuwe autoritaire bewind waren echter na 15 jaar zo groot dat met uitzondering van de gemeenten Maastricht en St. Pieter dezelfde Limburgse gemeenten gaarne trouw beloofden aan het Voorlopig Bewind te Brussel. De meerderheid van de bevolking in deze twee Nederlands gebleven Limburgse gemeenten zou bovendien ook nog wel voor België geopteerd hebben, ware het niet dat Luitenant-generaal B. C. J. Dibbets als vestingcommandant onder woelige stormen dank zij zijn vastberadenheid en met enig veldheersgeluk er in geslaagd was zijn positie in de vesting aan de Maas te behouden. Ongeveer de helft van de aanzienlijke families te Maastricht in 1830 was Protestant en per definitie het Noorden trouw; van de andere helft (R. K.) was een groot deel neutraal, een klein gedeelte pro-Nederlands en een niet onaanzienlijk, invloedrijk gedeelte pro-Belgisch. Dit laatste gedeelte verliet grotendeels de vesting toen de grond onder de voeten te warm werd, en meldde zich aan voor dienst bij het nieuwe Bewind. 4)

Rond het protestantse gedeelte van de aanzienlijke Maastrichtse burgerij vormde zich een Nederlands-gezinde groep die tussen 1830 en 1839 trouw bleef aan de Nederlandse vlag. Een politieke toestand zoals deze sedert de Maasveldtocht van Frederik Hendrik in 1632 was gegroeid bleef voortbestaan.

Toen de woelige maanden van het najaar 1830 voorbij waren heeft de Nederlandse diplomatie te midden van de tot 1839 durende onderhandelingen op de Conferentie van Londen de positie en het bezit van Maastricht voor Nederland weten te behouden. Een nota van de diplomaten A. Borret en G. Clifford aan de koning op 8 november 1830 noemde Maastricht een schild dat steeds gediend had ter dekking van het Noorden. Koning Willem I sprak in een van zijn vertrouwelijke gesprekken over zijn reeds van kindsbeen af ingewortelde gedachte dat Maastricht altijd Nederlands was geweest en derhalve ook zou moeten blijven. 5) Maastricht dat

voor de Belgen betekenis had gekregen als een Gibraltar aan de Maas bleef inderdaad een Nederlands schild tot dekking van het Noorden, maar daarvoor had Nederland wel buitenlandse steun nodig, in dit geval van de zijde van Pruisen. Dit zag in België een marionettenstaat van de Franse juli-monarchie. De nieuwe staat België was een vorm van Frans opdringen in de richting van de Pruisische grenzen met alle kans op liberale nationalistische opstanden in het nog maar zo kort bij Pruisen gevoegde Rijnland. Deze Pruisische vrees was zo groot dat het Hof te Berlijn een oorlog zou zijn ingegaan wanneer Franse invloed op de Rechter-Maasoever zou zijn gevestigd.

Maarschalk Gérard ontving in Augustus 1831 uitdrukkelijke opdracht Maastricht en de rechter Maasoever te ontzien teneinde politiek en militair ingrijpen van Pruisen te voorkomen. 6)

Belgisch-Franse aanspraken op de rechter Maasoever in Limburg werden door Pruisen afgewezen; een Pruisische bezetting van Limburg zou bij de andere partij aan de conferentietafel echter ook een aanleiding tot oorlog betekend hebben. Onder dit politiek gesternte te Londen bracht het Eindverdrag van 19 april 1839 voor Limburg een oplossing die zo vol was van compromisgedachten, dat een gecompliceerdheid van het resultaat niet kon uitblijven.

Alle partijen aan de conferentietafel waren bereid te accepteren dat de rechter-Maasoever voortaan Hertogdom Limburg zou heten; dat de koning van Nederland tevens Hertog van Limburg zou zijn en dat het Hertogdom Limburg deel zou uitmaken van de Duitse Bond.

HET SCHEIDINGSVERDRAG VAN 1839

Met de Belgische gevoeligheden ten opzichte van het in Brussel zo genoemde "Limbourg cédé" werd in enkele artikelen rekening gehouden. In het Eindverdrag zoals het op 19 april 1839 tussen Nederland en België onder garantie van de grote mogendheden getekend werd luiden de op Limburg betrekking hebbende bepalingen als volgt:

art. 4 Als uitvoering van artikel 1 wordt over de Limburgse grenzen als volgt bepaald:

- 1e. Op de rechter-Maasoever aan de oude Hollandse enclaves op de rechter Maasoever in Limburg worden de districten toegevoegd die in 1790 niet toebehoorden aan de Staten-Generaal, zodat het deel van de provincie Limburg sedert 1815, dat gelegen is op de rechter Maasoever tussen de Maas in het Westen, de grens van Pruisen in het Oosten, de provincie Luik in het Zuiden en Gelderland in het Noorden, voortaan in zijn geheel zal behoren aan Z. M. de Koning der Nederlanden, hetzij in zijn kwaliteit als Groothertog van Luxemburg.
- 2e. Op de linker oever van de Maas zal een grenslijn getrokken worden vanaf de zuidelijkste punt van de provincie Noord-Brabant welke bij de Maas zal uitkomen ten Zuiden van Wessem, tussen Wessem en Stevensweert op het punt waar zich op de linker-Maasoever de grens bevindt van de tegenwoordige arrondissementen Roermond en Maastricht,

zodanig dat de plaatsen Bergerot, Stramproy, Neer, Itteren, Ittervoordt en Thorn met hun omgeving alsmede alle andere plaatsen ten Noorden van genoemde grens deel gaan uitmaken van Nederland.

De oude Hollandse enclaves in de provincie Limburg op de linker-Maasoever zullen aan België toebehoren met uitzondering van de stad Maastricht en een gebied daaromheen van 1200 toises gerekend vanaf de uiterste glacis van de stad;

art. 5 Z. M. de Koning van Nederland, Groothertog van Luxemburg zal met de Duitse Bond en de Agnaten van het Huis Nassau een schikking treffen over de toepassing van de bepalingen zoals ze opgenomen zijn in artikel 3 en 4 voornoemd;

art. 11 De handelsverbindingen door de steden Maastricht en Sittard zullen geheel vrij zijn en kunnen onder geen enkel voorwendsel worden gehinderd. Het gebruik van de wegen welke door deze steden heen leiden naar de grenzen van Duitsland zal slechts mogen onderworpen zijn aan de betaling van een matig onderhoudsrecht in die zin dat de transito-handel geen enkele hinder zal ondervinden en dat door middel van bovengenoemde heffing de wegen in goede staat kunnen worden gehouden en geschikt gemaakt voor de genoemde handel;

art. 12 Voor het geval dat België een nieuwe weg gaat aanleggen of een kanaal graven dat bij de Maas zal uitkomen ter hoogte van het Nederlandse kantoor Sittard, zodat het voor België wenselijk zal zijn aan Nederland toestemming te vragen om deze verbinding over Nederlands gebied naar Duitsland te verlengen, in dit geval zal Nederland niet mogen weigeren. Deze weg of dit kanaal zal geheel op Belgische kosten door Nederlandse of Belgische ingenieurs en werklieden moeten worden aangelegd, zonder belasting van Nederland en zonder verlies van de uitsluitend Nederlandse rechten over het gebied dat door de weg of het kanaal in kwestie doorsneden wordt; 7)

Achter al deze bepalingen gaat een zeker onbehagen schuil van de regering in Brussel. Daar had men gaarne gezien dat Limburg in zijn geheel Belgisch gebleven was zoals dat sedert 1830 het geval was geweest. Uitdrukkelijk werd in het voorjaar van 1839 nagegaan wat de economische consequenties voor de bevolking van de rechter-Maasoever zouden zijn wanneer deze Nederlands zou worden en het Belgische verband verliezen.

Het lot van de 20 Tegelse potten- en pannenfabrikanten werd bezien; men bepleitte douanefaciliteiten voor de textielfabrieken te Vaals waarin 600 arbeiders werkten voor een produktie welke hoofdzakelijk voor België bestemd was; voor de textielfabrikanten te Roermond was de situatie niet anders; de papierfabrieken van Burghoff te Roermond en Tielens-Schrammen te Wittem en Meerssen waren voor hun afzet op België aangewezen; veel mestveehouders uit het land van Weert zouden afzetgebied in het land van Luik verliezen. De handel in graan en dennenhout naar België zou achteruit gaan. Vanuit de kring van de Kamer van Koophandel te Luik kwamen voorstellen om met de afgescheiden gebieden van Limburg en Luxem-

burg handelsverdragen te sluiten "afin de perdre le moins possible". Einde 1839 gelastte gouverneur Lamberts de Cortenbach te Hasselt een onderzoek naar de ontwikkeling van het "Régime spécial" dat men voor "le Limbourg cédé" had ontworpen. Men bood in 1840 nog aan de fabrikanten Tielens en Schrammen aan hun bedrijf naar België te verplaatsen. 8)

Het waren nobele gebaren vanuit Brussel voor de bewoners op de rechter-Maasoever; de politici beslisten echter anders; men gaf toestemming aan scheiding. Nederlands en Belgisch Limburg werden van elkaar vervreemd. Maastricht verloor westelijk achterland. Het oude land van Loon kwam in een uithoek van België terecht, een situatie waaraan men cultureel en economisch slechts moeilijk ontsnood is.

Belgisch Limburg is tot ver in de 19e eeuw een arm agrarisch gebied gebleven, te midden van het heidelandschapsschoon van de Kempen. Industrie kende het vóór de komst van de kolenmijnen zeer weinig. Van belang waren slechts de jeneverstokerijen van Hasselt, de strovlechterijen van het Jekerdal en de suikerindustrie van Tienen. De nabijheid van het Luikse industriebekken werkte voor Belgisch-Limburg fnuikend. Een omkeer ontstond pas sedert de komst van de mijnindustrie rond 1900 waaraan de naam van André Dumont als grote initiatiefnemer onafscheidelijk verbonden is.

De provincie Limburg van 1815 trof hetzelfde lot als het Franse Departement van de Nedermaas; dit ging eveneens ten gronde voordat het economisch en cultureel uit de verf was gekomen.

BESLISSINGEN OVER LIMBURG HEEN

Naar de wensen en verlangens van de ca 175.000 eenvoudige inheemse inwoners van het omstreden gebied werd niet gevraagd. Wat deze ongetwijfeld gedacht hebben wordt goed onder woorden gebracht door de Roermondenaar die in 1841 bij het bezoek aan deze stad van Koning Willem II verzuchtte dat het de vorst wellicht niet mee zou vallen steeds over nieuwe onderdanen te regeren, maar dat het anderszins ook niet meeviel voor de onderdanen om steeds een nieuwe vorst te moeten begroeten. (Sedert 1790 waren dit voor Roermond Maria Theresia, Frans Jozef, Napoleon, Willem I, Leopold I en Willem II). 9) Op het platteland volgde men de wil van de kasteelheer.

Van de in Limburg invloedrijke grootgrondbezittende landadel ging de meeste sympathie uit naar het Bewind in Brussel. Baron C. F. A. de Loë Imstenraedt te Mheer, Baron E. Lamberts de Cortenbach uit Voerendaal, Baron C. de Weichs de Wenne te Geijsteren, Graaf J. B. Marchant d'Ansembourg te Amstenrade, Baron de Liedel de Well te Well, Baron C. de Wymar de Kirchberg te Arcen en Graaf de Geloës te Eijsden, zij allen kozen de Belgische zijde, evenals de in 1848 bekend geworden J. L. T. A. L. Baron van Scherpenzeel-Heusch te Horn. Na de inlijving van de rechter-Maasoever bij Nederland in 1839 weigerden de meeste leden van de Limburgse adel lange tijd lid te worden van de Ridderschap. 10)

Bij het opsommen van de politieke en economische gevoelens van lotsverbondenheid van Limburg met België mogen de culturele en kerkelijke contacten niet onvermeld blijven. De Universiteiten van Leuven en Luik kenden vele Limburgse af-

gestudeerden. De Limburgse priesters ressorteerden na hun studies aan de seminaries te Bolduc en Luik onder het bestuur van het Kerkbestuurlijk Bisdom Luik. Hieraan kwam voor Nederlands Limburg pas een einde in 1841 door de oprichting van het Vicariaat Roermond, (sedert 1853 Bisdom) onder Mgr. A. Paredis. Onder Nederlandse druk was Maastricht sedert 1834 gebracht onder het Vicariaat 's-Hertogenbosch. In een land waar het aanzien van de pastoor groot was, bleef de Luikse sensus niet vreemd. 11)

Tegen de terugkeer van het Nederlandse bewind was vóór 1839 nogal veelvuldig geageerd door te wijzen op hoge Nederlandse belastingen als repressaillemaatregel. Bovendien zouden nieuwe douanegrenzen de Limburgse transitohandel voor onoverkomelijke moeilijkheden plaatsen. Limburgers zouden natuurlijk in de openbare ambten geweerd worden.

Van Nederlandse zijde werd geen aanstalte gemaakt toenadering tot het Zuiden te zoeken en zeker niet tot Limburg, dat in de jaren 1830 - 1839 zo vurig geopteerd had voor de Belgische zaak. Behoud van Limburg betekende versterking van het katholieke element in een land, waar velen zich gaarne terugtrokken in een bastion van Nederlands protestantse cultuur. Het Noorden liet Limburg alleen staan, zoals het de pro-Nederlandse beweging van J. F. Willems na 1839 evenmin steunde. 12)

SEPARATISME

Het is reeds gezegd: voor het Hertogdom Limburg werd beslist dat het voortaan deel zou uitmaken van de Duitse Bond, een situatie die slechts zeer weinigen in Limburg gewenst hadden. In de economische moeilijke jaren tussen 1842 en 1849 bleek dit zeer duidelijk. Zowel de Separatistische bewegingen van 1843/1844 als die van maart 1848 rond het bijeengeroepen Parlement van Frankfurt maakten duidelijk dat men in Limburg zo goed als geen Duitse sympathieën kende en maar weinig Nederlandse, terwijl eigenlijk de meeste voorkeur uitging naar een terugkeer in Belgisch staatsverband.

De pro-Duitse groep van Baron van Scherpenzeel-Heusch uit Horn, A. Schoenmakers uit Ambij en Corneli uit Kerkrade heeft in Limburg geen grote aanhang gekend.

Bijzonder dwaas, maar bijna symptomatisch voor de onhandigheid waarmee pro-Duitse politiek in Limburg werd bedreven, was de situatie dat van Scherpenzeel-Heusch in 1848 te Frankfurt niet in staat was in de Duitse taal zich verstaanbaar te maken! In de vergadering van 19 juli 1848 werd in het Frankfurter Parlement duidelijk gesteld dat men het Hertogdom Limburg een heilloze constructie van de diplomatie vond, niet geschikt om als een half-Nederlands gebied deel uit te maken van de Duitse Bond.

"Notre séparation est morte le dernier jour de son âge, elle est morte à jamais", schreef de Nederlandsgezinde Journal du Limbourg in augustus 1848. 13)

Gebrek aan hechte economische banden tussen Limburg en het Nederrijn gebied heeft hierbij ook een rol gespeeld. De verbindingswegen van Schelde en Rijn doorkruisten Limburg van West naar Oost met Maastricht, Roermond en Venlo als oversteekplaatsen van de Maas. De banden bleven bestaan, maar economische grenzen

zijn er eveneens steeds geweest. Het Hertogdom Limburg heeft nooit gedeeld in de voordelen van de economische afspraken welke onderling gemaakt werden tussen de Duitse landen in het kader van de verdragen welke leidden tot de Zollverein. Voor een groei van Limburgse sympathie voor het Duitse staatsverband kan dit niet bevorderlijk geweest zijn.

Het enige tastbare bewijs van lidmaatschap van de Duitse Bond buiten de matige verplichte Nederlandse bijdrage aan de Bondskas was de aanwezigheid van de detachementen Limburgse Jagers als Bondstroepen binnen de vestingen Maastricht en Venlo. Voor de aanwezigheid aldaar moest een aparte regeling getroffen worden aangezien uitgerekend deze twee garnizoensplaatsen de enige gemeenten waren die buiten het Duitse Bondsverband gehouden waren. Het was als een Nederlandse tegemoetkoming voor een lidmaatschap van de Duitse Bond met geringe financiële verplichtingen. Rond 1850 was de situatie zo dat Limburg niet Belgisch en niet Duits was geworden maar Nederlands gebleven. Het werd echter nog zo gezien in Nederland dat Limburg geen gewoon stukje vaderland kon genoemd worden. De moeite van het vermelden waard is in dit verband de aardige beschrijving door Arnold Ising, een Hollander, die in 1856 het Nederlandsche Landhuishoudkundig Congres te Maastricht bijwoonde en van deze bijeenkomst in de stad en de excursies in de omgeving een indruk optekende over de uithoek van ons landje, in de smalle strook tussen België en Duitsland, "die er op de kaart verwonderd schijnt uit te zien dat ze nog aan Nederland behoort". Maastricht is dan ook geene Hollandsche stad: men spreekt er in de eerste plaats Maastrichts (eene taal op zichzelf, waarover en waarin boeken geschreven zijn), in de tweede plaats Fransch, in de derde plaats Hollandsch met een sterk accent; men betaalt er met Belgische francs en centimes. De blaauwe omnibus met gouden letters van Monsieur A. Bonn kost er geen kwartje, maar een halve franc. Men heeft er geene sigaren van vier of vijf om een dubbeltje, maar van vijf of zes centimes het stuk; men drinkt er in plaats van thee en jenever, gekookte koffij uit groote dikke koppen, en oud bier uit glazen met ooren; de mannen uit het volk loopen er niet in hun borstrok, of in een lakensch rokje met korte pandjes, maar in blouse, en de vrouwen niet met mutsen, kornetjes of kappen met oorijzers, maar met losse doeken om 't hoofd geknoopt. En dan het land. Er zijn geene onafzienbare weilanden met rechte sloten en knotwilgen, maar bergen en dalen; de hellingen der heuvels prijken er met bouwlanden en geboomte, en snelvlietende beken kronkelen er door de valleijen. 14) Het waren toestanden die rond 1900 nog steeds voorkwamen.

Wat verderop vermeldde Ising zijn reis in de pleziertrein van de Akense spoorweg naar Valkenburg. Deze spoorlijn was de oudste in Limburg. Zij werd in 1853 plechtig geopend als een eerste bekroning van een streven van de Kamer van Koophandel van Maastricht om een spoorwegverbinding tot stand te brengen tussen Schelde, Maas en Rijn, tussen Antwerpen, Maastricht en Keulen. In 1856 volgde de opening van de spoorlijn Maastricht - Hasselt; in 1860 Maastricht - Luik. Ook in dit verband blijkt de grotere gerichtheid van Limburg op het Zuiden.

De spoorwegverbinding met Roermond en Venlo kwam voor Maastricht pas tot stand in 1865; Venlo - Helmond in 1866; Venlo - Nijmegen volgde in 1883; Sittard - Herzogenrade in 1896.

De verbinding Roermond - Weert - Eindhoven werd pas in 1911 gecompleteerd. Voor die tijd moest van Roermond uit via Venlo een omweg gemaakt worden om in Eindhoven spoorwegverbinding met het Noorden te krijgen. Uit de data van aanleg van de spoorwegen valt een intenser contact van Limburg met het Zuiden in vergelijking met het Noorden onmiskenbaar op.

Over een latere periode van de 19e eeuw getuigt F. Erens: Ik ben een plant geteeld ver van Holland in het Zuiden van Limburg. In mijn kinderjaren heb ik alleen het dialect van onze streek gehoord en Duits of Frans, en evenals mijn dorps- en streekgenoten deed de klank van het Hollands mij eerder weëg aan dan nobel beschaafd. Niemand kende voldoende Hollands om een krant in die taal te lezen. Pas na 1900 werd van de hoofdredacteur van de Limburger Koerier in Heerlen geëist dat hij de Nederlandse taal machtig moest zijn. Voor die tijd schreef de krant uitsluitend in het Duits. De Maastrichtse kranten kenden lange tijd de Franse taal. 15)

1867: EINDE VOOR LIMBURG VAN HET LIDMAATSCHAP VAN DE DUITSE BOND.

De aanstelling van Graf Otto von Bismarck in 1862 als Kanselier in Pruisen bracht veel politieke beweging in Midden-Europa in gang. In diens pionnenspel was Nederland in twee gevallen geëngageerd. Koning Willem III was immers als gevolg van het bezit van Luxemburg en Limburg lid van de Duitse Bond.

De Nederlandse politiek werd in deze tijd door minister Graaf van Zuylen van Nijeveldt bewust op neutraliteit aangestuurd omwille van politieke rust. Na de strijd tussen Pruisen en Oostenrijk eindigde het lidmaatschap van Limburg bij de Duitse Bond geruisloos. In 1867 liep het met de kwestie Luxemburg echter anders dan verwacht werd: een oorlogsgevaar ging Nederland dreigend voorbij tot schrik van velen in de Staten-Generaal. Sindsdien is de Parlementaire geschiedenis rond deze affaire een veel bestudeerd hoofdstuk voor vele scholieren geweest en daarom een van de meest bekende episodes uit de vaderlandse geschiedenis van de 19e eeuw. 16) Al voelde men het in Limburg niet zo, vanaf 1867 was Limburg een gewoon Nederlands gebiedsdeel geworden. Aan de bevolking ging deze gebeurtenis tamelijk onverschillig voorbij. De zending van een Deputatie uit het Hertogdom Limburg, bestaande uit de heren Statenleden Mr A.J. Thissen, L.O. Graaf de Marchant et d'Ansembourg, C. Baron de Weichs de Wenne, de Sittardse burgemeester J.H. Arnoldts en de Venlonaar L.L.M. Berger naar het Hof, welke in juli 1867 groots in 's-Gravenhage werd ontvangen, was voor Limburg geen evenement van formaat, de plechtige ontvangst in 's-Gravenhage ten spijt. Plaatselijk gekrakeel interesseerde Limburg meer dan gebeurtenissen in 's-Gravenhage. Een studie van Mej. G. Vermin over de Limburgse pers in de 19e eeuw bevestigt deze Limburgse onverschilligheid tegenover Nederland. Aan de keuze van de liberaal J.R. Thorbecke in 1853 en 1856 tot Kamerlid in Maastricht moet men niet te zwaar tillen. Men koos hem als een liberaal die de Katholieke zaak en de Limburgse belangen wilde dienen. P. Regout heeft later de keuze van Thorbecke betreurd. 17) De omstreden Thorbecke had niets speciaal voor Limburg bereikt. Nog lange tijd beschouwde de gewone Limburgse bevolking de komst van Nederlanders

naar het Zuiden als een vorm van Hollandse inmenging die met gereserveerdheid werd waargenomen.

Het wederzijdse wantrouwen sleet slechts langzaam; men kan wel stellen dat pas na de dood van Koning Willem III, sinds de dagen van het Regentschap van Koningin Emma en de Troonbestijging door de jonge Koningin Wilhelmina waarachtige toenadering ontstond.

Economische ontwikkelingen in Limburg in de loop van de 19e eeuw hebben in de verandering in de mentaliteit van de Limburgse bevolking tegenover "Holland" onmiskenbaar een rol gespeeld. Men kan aan deze ontwikkeling bij het overzien van de laatste 100 jaar van de Limburgse geschiedenis niet geheel voorbij gaan.

ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN IN LIMBURG IN DE 19e EEUW

De economie van Limburg was door de eeuwen heen bepaald door zijn agrarische karakter enerzijds en de handel over weg en water anderzijds. De groei van de steden Maastricht, Roermond en Venlo was voor een aanzienlijk gedeelte bepaald door de marktpositie welke deze plaatsen aan de Maasovergang vervulden.

De Maas was een moeilijk bevaarbare, doorgaans ondiepe verbinding tussen het land van Luik en Dordrecht. Steenkolen, leien, kalk en ijzerwaren werden jaar in jaar uit, als het seizoen dit toeliet naar het Noorden vervoerd. Als retourvracht kwamen koloniale waren en zout naar de Limburgse steden, die konden uitgroeien tot stapelplaatsen van koloniale waren in het gebied tussen Schelde en Rijn.

Tolheffing was voor de Maasschippers een voortdurende crime naast de concurrentie over de weg tussen 's-Hertogenbosch en Luik via Best, Eindhoven en Hasselt.

Na de Franse tijd kwam in Limburg aarzelend het begin van industrialisatie op dagen, bescheiden van opzet, vooral als men ziet naar het omringende Luikse en Duitse industriegebied. Gedeeltelijk had de afzet plaats naar het Noorden; het meeste ging naar het Zuiden.

Van de economische toestand in Limburg in de eerste helft van de 19e eeuw kan men zich een globale indruk vormen aan de hand van de beschrijving over de economische omstandigheden in Limburg die we kunnen ontleenen aan de "Dictionnaire géographique de la Province de Limbourg" van Ph. van der Maelen (1836) en de Beschrijving van het Hertogdom Limburg van G.M. Poell uit 1851.

Alle gemeenten kenden een sterke streekgebonden economie. Molens van allerlei aard en brouwerijen van meestal beperkte capaciteit kwamen overal in talrijke mate voor. Het gewest als geheel had zijn overwegend agrarisch karakter behouden. Van Maastricht wordt vermeld dat de stad een levendige transitoe- en smokkelhandel kende op België in zout, suiker, wijn en gedistilleerd. Verder worden o.a. vermeld de fabrieken van P. Regout; 2 ijzergieterijen, die van Oppen en Beaumont, een lakenfabriek van Hanckar; de papiermolen van Lhoëst-Weustenraad; 11 drukkerijen en de wapenfabriek van P. Stevens, de Spijkerfabriek van Ph. Regout en enkele leerlooierijen. Het talrijkst in aantal waren de branderijen (21) en de brouwerijen (32). De papierfabriek van Tielens-Schrammen te Meerssen en Gulpen bood werk aan 50 - 60 werkers. Van Vaals meldde men twee lakenfabrieken, een wollendekenfabriek en twee wolspinnerijen. In Kerkrade stonden de Domaniale Mijn en de Neuprick (294 arbeiders); in Heerlen enkele kleine fabrieken van

kachels, naalden en katoentjes. Sittard kende 2 hoedenfabrieken.

Na Maastricht was Roermond het voornaamste economisch centrum van Limburg. Met een tiental fabrieken voor lakens en katoen, de papierfabriek van Burghoff (198 arbeiders in 1865), 5 leerlooierijen en een viertal grote molens.

Venlo kende eveneens een gevarieerde nijverheid: drie steenhouwerijen, twee drukkerijen, een pijpenfabriek, drie sigarenfabrieken, vier zoutketen, een kachelfabriek, acht molens en een aziijnfabriek. De 15 Tegelse pottenbakkerijen (120 werklieden) en 7 pannenfabrieken (70 werklieden) werden reeds vermeld.

Weert toonde een economisch beeld zoals Venlo deed. Horst kende 2 hoedenfabrieken en 200 weefstoelen.

Volgens een opgave van M. Kemp breidde het aantal bedrijven zich in aantal langzaam uit: van 1840 - 1859 kwamen er 18 bij; van 1860-1870 12; van 1870-1874 11; van 1875-1880 7; van 1880-1884 9; van 1885-1890 17; van 1890-1894 19; van 1895-1900 23. 18)

Temidden van de Limburgse industriën steeg de aardewerk- en glasfabriek van Petrus Regout het snelste in omvang. Het aantal arbeiders steeg een jaar na het stichtingsjaar 1834 in 1835 van 15 tot 100; in 1851 was het 665, in 1861 1547, in 1878 bij zijn terugtreden was het 2500, in 1887 3209. De papierfabriek van Lhoëst was in Maastricht in 1887 gestegen tot 518 arbeiders, de Société Céramique kende in dat jaar 764 werknemers.

De tweede helft van de 19e eeuw liet Limburg een geleidelijke overgang zien van het ambachtelijk bedrijf naar de moderne industriële structuur. Limburg ging hierbij in nationaal verband bezien zelfs voorop. De moderne ondernemersgeest was ontwaakt; de stoomkracht deed zijn intrede, het verkeersisolement werd doorbroken. De arbeidsproduktiviteit steeg en maakte ondanks aanzienlijke bevolkingsgroei (Limburg steeg van 175.000 inwoners in 1830 tot 232.562 op 1 januari 1875; tot 257.408 op 1 januari 1888 en 430.489 op 1 januari 1917) toch nog een geregelde stijging van de welvaart mogelijk.

Dat het de Limburgse ondernemers niet gemakkelijk gevallen is dit te realiseren zal niemand verwonderen in een gewest waar geschoolde arbeidskrachten zeer beperkt in aantal waren, waar voldoende bedrijfskapitaal steeds ontbrak, waar de omliggende buitenlandse industrie inspireerde, maar ook scherp concurreerde en de in Nederland gepropageerde vrijhandelspolitiek voor Limburg een moeilijk te verteren zaak was. Voeg daarbij de agrarische instelling van de streek van het bronsgroen eikenhout en weeld'rig sappig veldgewas aan de brede stroom der Maas en de verschillen van landsaard van de bevolking die tussen Eijsden en Mook (150 KM) duidelijk aantoonbaar zijn tot op heden toe.

In 1895 telde Limburg ruim 500 bedrijven, waarvan in bijna 200 gebruik gemaakt werd van stoomwerktuigen. 54 Procent van de bedrijven was gevestigd in Zuid-Limburg, 29 procent in Midden-Limburg en 17 procent in Noord-Limburg. Het aantal werknemers was 12.500. Van 27 industriële bedrijven kon gezegd worden dat ze van omvangrijke betekenis waren. In dezelfde periode ontwikkelde zich nog aarzelend in Zuid-Limburg een nieuwe tak industrie, welke voor de energie van Nederland van het grootste belang werd: de mijnindustrie. Naast de oude Domaniale mijn van Kerkrade startte in 1852 te Bleijerheide de mijn Neuprick met het berg-

werk. Duitse invloed op het mijnwezen was aanvankelijk erg groot. Vanaf 1860 werd gewerkt op de concessies van de mijnvelden Willem en Sophia; in 1876 kwam daarbij de Laura, in 1877 de Vereeniging en in 1879 de Carl. Belangrijk was de komst van Friedrich Honigmann, die de methode van dikspoeling toepaste bij de bouw van de schacht van de Oranje-Nassau I. 19) In de Limburgse industrie werd veel buitenlands kapitaal geïnvesteerd. De mijnindustrie kende Duits kapitaal; de Oranje-Nassaumijnen kwamen sedert 1908 in handen van de Fa. Les Petits-Fils de François de Wendel et Cie te Parijs. De Société Céramique te Maastricht startte met Belgisch kapitaal; de Maastrichtse Zinkwit Maatschappij te Eijsden eveneens. De Eerste Nederlandse Cementindustrie (ENCI) vormt hiervan nog een voorbeeld uit deze eeuw.

Pas na de Mijnwet van 1901 ontstond in Nederland het Staatsmijnbedrijf: de Staatsmijn Wilhelmina (1906), de Emma (1913) en nog later de Hendrik (1917) en de Maurits (1925). De steenkoolproductie steeg van 55.000 ton per jaar in 1877 tot 320.000 ton in 1900 en 1.292.000 ton in 1910. Tot die tijd ging echter meer dan 70 procent van de productie naar het buitenland. De Limburgse steenkolen vonden pas hun definitieve weg in Nederland na 1914, toen ^{na} het stopzetten van de buitenlandse import de Nederlandse kolenmarkt voor Nederlandse steenkolen kwam open te staan. De Limburgse magere steenkolen vonden in het Noorden hun weg naast de buitenlandse vetkolen.

In 1919 was de Limburgse productie gestegen tot 3.400.000 ton.

Met het opsommen van de ongetwijfeld aanzienlijke ontwikkelingen in de industriële groei van Limburg wordt geen gewag gemaakt van de moeiten welke de ondernemers zich moesten getroosten om het zover te brengen, vooral toen tussen 1870 en 1880 de conjunctuur een grote terugval vertoonde. De Limburgse ondernemers voelden zich in de moeilijke jaren rond 1880 door de regering te 's-Gravenhage geenszins gesteund, ja zelfs ernstig tekort gedaan. Zij luchtten hun gemoed hierover in een brochure "Limburgs verval gedurende de laatste halve eeuw, 1840-1890". 20)

Als ware oorzaak van het verval noemde de brochure het schamele bedrag (f 60.000. --) dat van de Rijksuitgaven van f 22 miljoen (1/366 deel) voor Limburg bestemd was. Limburg was voor Den Haag slechts een verstoteling, een afgescheurd misbaksel en een ontaard kind. Men ondervond dagelijks dat hij die het dichtst bij het vuur zat, zich zelf het beste verwarmde, terwijl men in Limburg verstoken moest blijven van elke billijke steun van de regering.

Men verweet Den Haag met name zorgeloosheid ten opzichte van Limburg; het verminderen en/of opheffen van de garnizoenen in Limburg; de verplaatsing van het Gewestelijke Gerechtshof naar 's-Hertogenbosch; de onvoldoende werkzaamheden aan de Maas en het gebrek aan voldoende geschikte wegen en spoorwegen. Nederland huldigde het vrijhandelsstelsel in een tijd dat alle omringende landen beschermende rechten toepasten voor eigen nationale producten. Deze omstandigheid werkte belemmerend voor de Limburgse nijverheid: op de eigen markt ondervond men scherpe concurrentie, op de buitenlandse markt werd men geweerd. De Jaarverslagen van het Hertogdom Limburg in de jaren 1880 meldden deze nadelige omstandigheden voortdurend. De Limburgse industriëlen eisten van de Nederlandse

regering een aantal maatregelen in het belang van Limburg. Men vroeg op basis van wederkerendheid importheffingen op buitenlandse producten; de Maas zou in een zelfde staat van bevaarbaarheid dienen te worden gebracht als Waal en Rijn; de verbindingen met andere gedeelten van het vaderland zouden verbeterd moeten worden. Als Nederland niet op het bezit van Limburg prijs stelde, ware het beter deze provincie aan een der buurlanden aan te bieden, waar zij met open armen zou worden ontvangen. 21)

DE ENQUÊTE-COMMISSIE VAN 1887

De ontwikkeling en groei van de Limburgse grootindustrie was de regering te 's-Gravenhage uiteraard niet geheel ontgaan, zoals blijkt uit de komst van de Enquête-Commissie in 1887 naar Maastricht. Zoals in Amsterdam werd in Maastricht als tweede plaats in Nederland ook een aantal personen gehoord in het kader van de Enquête betreffende werking en uitbreiding der Wet van 19 september 1874 (Staatsblad no. 130) en werd geïnformeerd naar den toestand van fabrieken en werkplaatsen in Limburg.

Van de firmanten werden gehoord de heren L. H. G. Regout, E. Regout en P. A. H. Regout (van de aardewerk- en glasindustrie), de heer V. Jaunez van de Société Céramique, Ir L. Lhoëst van de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek, P. J. F. Rutten, behangselfabrikant, E. G. Philips, sigarenfabrikant en E. Waleffe, directeur der Nederlandse Zinkwitfabriek te Meerssen en de heer Th. Regout van de Spijkerfabriek. De andere gehoorde waren buiten enkele artsen hoofdzakelijk werknemers van de genoemde fabrieken. Aan de enquête namen deel de heren Verniers v/d Loeff, Goeman Borgesius, Beelaerts van Blokland, Ruys de Beerenbrouck, Bahlman, Heldt, Smit en van Alphen.

Hoewel het verslag objectiviteit betracht, hebben de gegevens die er in aangedragen werden aanleiding gevormd dat de Maastrichtse industriëlen later ten onrechte allerlei wantoestanden persoonlijk verweten werden. Vast staat dat Maastricht een industriestad van betekenis was geworden en dat de aard van de industrie moeilijk en vaak ongezond werk met zich meebracht. Als men het verslag plaatst tegen de achtergrond van de ondernemersgeest van die tijd, moet gesteld worden dat de industriële toestanden in Maastricht niet zo slecht waren als vaak gesuggered.

Socialistische actie in Maastricht is aan dat laatste niet vreemd geweest.

De studie van A. J. Maenen heeft deze materie voor een groot gedeelte uit de doeken gedaan en tot zijn ware proporties terug gebracht. 22)

SOCIALISME IN LIMBURG

De arbeidersellende maakte Maastricht rijp voor de komst van socialisme. Het is in het Maastricht van rond 1890 geweest dat de jonge socialistische voorman W. H. Vliegen uit Gulpen zijn waarde als socialistisch leider beweest, met zijn onophoudelijk publiceren en ageren tegen het arbeidsonrecht van het Boschstraatkwartier.

Temidden van de sociale strijd in Maastricht ontstond in het katholieke Limburg

een pijnlijke kortsluiting tussen de Maastrichtse geestelijkheid, afkomstig uit burgerlijke en agrarische kringen buiten Maastricht, die niet het juiste begrip kon opbrengen voor de nood in de kringen van de arbeiders, laat staan een afdoende oplossing kon vinden, welke men in patriarchaal vertrouwen van de priesters verwachtte. Het bewogen geluid van Kapelaan J. H. Wijnen klonk als van een roepende in de woestijn. Op een kritiek moment vond de Bisschop van Roermond het beter Kapelaan Wijnen te verplaatsen naar Breust-Eijsden.

De katholieke sociale beweging zoals deze in Limburg na 1891, het jaar van de Encycliek *Rerum Novarum* zich definitief manifesteerde in de R. K. Volksbond, in figuren als Deken J. Souren en Dr H. A. Poels, enz. heeft de gevolgen van de kortsluiting van vóór 1891 niet meer geheel ongedaan kunnen maken. Ontkerkelijking van de Maastrichtse arbeidersstand maakte het probleem dat de stad Maastricht in het Bisdom Roermond reeds was sedert de liberalisering van de betere kringen in de stad alleen maar groter. In Maastricht steeg het aantal van de geldig uitgebrachte stemmen op de S. D. A. P. éénmaal tot ruim 1/3. Limburg was geen uitsluitend R. K. gewest meer. 24)

OMKEER TEN GOEDE IN DE LIMBURGSE INDUSTRIE SEDERT 1890.

Na de aanklacht van 1890/91 vanuit Maastricht aan het adres van de regering te 's-Gravenhage kregen Limburg en de problemen aldaar meer aandacht.

Als men de periode 1867 - 1890 een periode van afgezonderdheid mag noemen, kan men na 1890 zeggen dat die periode van verwijdering langzaam overging in een periode van toenadering tussen Nederland en Limburg, welke tegen het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog tot een integratie was uitgegroeid.

Een groot pleiter voor de Limburgse belangen in 's-Gravenhage was het Kamerlid jhr. Ruys de Beerenbrouck Sr. . De omkeer kwam slechts langzaam. Na de vertraagde ontwikkeling in het economische leven tussen 1880 en 1890 trad ook voor Limburg tegen 1895 een herstel van conjunctuur in.

De groei van de industrie in het buitenland, de uitbreiding van handel, verkeer en bankwezen, de bevolkingsgroei en het stijgen van de welvaart aldaar waren voor Limburg gunstige omstandigheden. Productie en afzet namen weer toe.

Behalve bij de reeds genoemde mijnindustrie viel de economische vooruitgang in Limburg ook nog waar te nemen door de stichting van nieuwe industrieën o. a. in Tegelen (kleiwaren- en metaalindustrie), Venlo (Pope- gloeilampen en boterkleurstoffen van van der Grinten (1876), Roermond (Chemische industrie Dr A. Haagen en verffabriek Hilgers) en verder door de uitbouw van de industrie te Maastricht.

LIMBURG NEDERLANDS

Men kan stellen dat tijdens de Eerste Wereldoorlog de economische belangen van Limburg definitief naar het Noorden zijn gericht, ja zelfs dat Limburg sindsdien een geïntegreerd deel van de Nederlandse economie is gaan vormen.

Men was naar elkaar toegegroeid. De in 1911 in gebruik genomen spoorlijn Roermond - Weert vormde letterlijk en symbolisch een afronding van de toenadering

tussen Limburg en Nederland.

Aan de toenadering van Limburg tot de rest van Nederland hebben de bezoeken van de Oranjevorsten het hunne bijgedragen sinds deze bezoeken veelvuldiger werden. Koning Willem I bezocht Limburg in 1817 en 1829; zijn zoon Willem I in 1841 en 1846; Koning Willem III zag Limburg in een officieel bezoek alleen in 1855. Koningin Wilhelmina is er tijdens haar lange regeringsperiode in geslaagd in Limburg grote sympathie voor het Huis Oranje op te wekken. Groot enthousiasme werd ondervonden bij het bezoek van H. K. H. Koningin Regentes Emma en de Kroonprinses in 1895; bij de Plechtige Intocht in 1898; bij het bezoek tezamen met Z. K. H. Prins Hendrik in 1903 en het bezoek aan de Grote Landbouwtentoonstelling te Roermond in 1909.

Een opmerkelijk gebeuren was het optreden van de Zangvereniging "Maastreechter Staar" in 1919 in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te 's-Gravenhage, kort na de moeilijkheden rond Koninkrijk en Koningshuis op het einde van de Eerste Wereldoorlog. Naast het fier gezongen Wilhelmus klonk toen het door Henri Tijssen speciaal gecomponeerde lied: "Wij willen Limburg hou'en, Elk vreemd geweld ten spijt, Wij blijven Holland trouwe, Ja trouwe voor altijd".

Deze Limburgse mannenzang was voor Nederland geen loze klank meer. In dezelfde tijd immers was de Nederlandse regering, vertegenwoordigd door de persoon van Minister jhr. van Karnebeek gehoord door de Commissie van Belgische zaken, zoals deze op instigatie van de Engelse minister Balfour en op verzoek van de Belgische regering tijdens de vredesonderhandelingen te Versailles was ingesteld. Omwille van de militaire veiligheid van België werd ernstig nagegaan in hoeverre Nederland door gebiedscompensatie in Oost-Friesland te bewegen zou zijn afstand te doen van gebied in Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Zolang immers Limburg door Nederland niet behoorlijk militair verdedigd zou worden bleef het centrum van België en indirect het Noorden van Frankrijk ook in de toekomst vanuit het Oosten nog bedreigd door "la trouée de Limbourg" tussen Maastricht en Roermond.

Socialistische tegenwind in België, die bij monde van Camille Huysmans te kennen gaf weinig ambitie te hebben in de aanwinst van Nederlands Limburg als een nieuw zwart district kon niet verhinderen dat de Belgische eisen op gebiedsuitbreiding ten koste van Nederland scherp gesteld werden.

Het Nederlandse antwoord van Jhr. van Karnebeek was ondubbelzinnig: "Nederland zou in gebiedsafstand niet kunnen berusten". Limburg en Zeeuws-Vlaanderen afstaan zou vlees snijden zijn in eigen vlees. In 1919 voelde geen partij in Nederland daar iets voor.

Sedert 1919 waren Limburg en Nederland definitief één. De toenadering was een definitief feit geworden. In de staatkundige scheiding van de beide Limburgen sedert 1839 kwam geen verandering. Welbewust volgden Belgisch en Nederlands Limburg de koers welke vanuit Brussel, respectievelijk 's-Gravenhage bepaald werd en men voelde zich daar één mee. De beide provincies Limburg zijn even goede burens als de Koninkrijken Nederland en België. dit geworden zijn. Het officiële bezoek van Z. M. Koning Boudewijn aan Nederland in 196 heeft dit in het jongste verleden nog bevestigd.

- 1) Afgedrukt in Contactblad Personeel Provinciale Waterstaat in Limburg 1967
no. 3-4-5
- 2) Ministerie van Buitenlandse zaken te Brussel: correspondance Politique no. 49
Pétitions.
- 3) E. M. T. W. Nuyens: De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf
haar ontstaan tot haar uiteenvallen in 1839 (Maastricht 1956)
M. K. J. Smeets: De Notabelenvergaderingen in de arrondissementen Hasselt,
Maastricht en Roermond in 1815 (Bijdragen over de geschiedenis der Nederlan-
den deel XX no. 1 1965). J. C. Boogman: Nederland en de Duitse Bond (1955)
- 4) P. H. v. d. Kemp: De Belgische omwenteling in Luik en Limburg. ('s Hage 1904)
G. J. B. Verbeet: Mystificatie en waarheid rond Baron B. J. C. Dibbets, vesting-
commandant van 1830 - 1839 (Miscellanea Trajectensia, Maastricht 1962)
- 5) Rijks Geschiedkundige Publicatiën no. 46 pg. XIV.
- 6) Archives de Vincennes (Parijs); R. Michels: Etude sur les relations historiques
entre la France et les Pays-Bas du Rhin (Revue Historique 47e. jg. 1922)
W. Groneman: Die Haltung Preussens in der Belgischen Frage 1830-1832
(Berlin 1928)
- 7) G. F. de Martens: Nouveau Recueil de traités de l'Europe Tome XVI Göttingen
1841.
- 8) Ministerie van Buitenlandse Zaken te Brussel, Dossiers 2211 - 2212; Régime
spécial pour le Limbourg cédé. pag. 166 v. v.
- 9) Limburg: Gedenkboek uitgegeven door het Provinciale Bestuur (Hasselt 1953)
M. K. J. Smeets; Herdenking 150 jaar koninkrijk 1813 - 1963 (Roermond 1963)
- 10) C. de Borman: Le Conseil Provincial de Limbourg 1836 - 1886 (Hasselt 1886)
- 11) J. Habets: Geschiedenis van het tegenwoordig Bisdóm Roermond deel IV (1927)
- 12) zie Spiertz als boven.
Verder o. a. M. de Vroede: Noord en Zuid in 1830 (Bijdragen geschiedenis der
Nederlanden, deel XII, 1957)
- 13) J. C. Boogman: Nederland en de Duitse Bond 1815 - 1851 (Groningen 1955)
P. M. Orbons: Pro-deutsche und pro-belgische Anschluss-versuche nach dem
Londoner Traktat von 1839 im früheren niederländischen Herzogtum Limburg
(Handschrift, Maastricht 1963)
- 14) uit: Vaderlandsche Letteroefeningen of Tijdschrift van Kunsten en Wetenschap-
pen 2e stuk, 1856, pg. 484 v. v.
- 15) F. Erens: Vervlogen jaren (1927)
- 16) J. P. D. van Banning: Honderd jaar "gewone" provincie.
(De Maasgouw jg. 86 afl. 5, 1967)
- 17) Handschrift R. K. Universiteit Nijmegen G. Vermin: De Limburgse Courier 1958.
P. Regout: Wat heeft Maastricht voor de heer Thorbecke gedaan; wat deed
Thorbecke voor Maastricht. (Maastricht 1864)
- 18) J. F. R. Philips: De landbouwstructuur van Zuid-Limburg in de eerste helft van
de 19e eeuw (Maastricht 1967)
F. Vercauteren: De aanleg van de Straatweg 's-Hertogenbosch-Best als deel
van de verbinding met Luik (1740-1745) (Nijmegen 1956)
M. Kemp: Limburg 1839-1939; van ploeg tot afbouwhamer (pg. 107)

- 19) H. Blink: Limburg als economisch-geographisch en staatkundig gewest in het verleden en het heden. (Tijdschrift voor Economische geographie, (10e jg. 1919) Waterschoot van der Gracht: De Limburgse steenkolenmijnindustrie (Heerlen 1966)
- 20) J. F. R. Philips: Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de 19e eeuw (Jaarboek Sociaal Historisch Centrum 1959).
- 21) Limburgs verval gedurende de laatste halve eeuw (1840-1890) (Maastricht 1891) Verslag van den toestand van het Hertogdom Limburg in het jaar 1887 gedaan door de Gedeputeerde Staten in 1888 (Maastricht, 1888)
- 22) Enquête 1887 2e bundel ('s-Gravenhage 1887)
A. J. F. Maenen: Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht (Nijmegen 1959)
- 23) M. Ubachs: Een eeuw modern kapitalisme. De Regouts. Leed en strijd van Maastrichts proletariaat (Tongeren 1932).
- 24) E. Roebroeck: Ontkerkelijking en veranderende sociaal-economische structuur te Maastricht in de 19e eeuw (Studies over de sociaal economische geschiedenis van Limburg, deel XI, 1966).

LEKENSPEL OP SCHOOL BIJ DE DODENHERDENKING

Er zijn nog scholen waar men op de vierde mei de doden herdenkt. Het is wel eens moeilijk iets goeds te vinden, want het is heel gemakkelijk zo'n herdenking een natuurlijke dood te laten sterven: Laat twee keer achtereen een gelegenheids-fraseur optreden, en alle collega's, én de leerlingen, zullen snakken naar het eind van de herdenkingen....

Voor collega's die naar iets beters zoeken is de bijgevoegde lekenspel-schets misschien bruikbaar.

Men zal eerst zelf Steinbeck's Vliegevangster (Uitg. Meulenhoff) moeten lezen. Daarna doen de leerlingen de rest, met wat eenvoudige regie-aanwijzingen. Zo was althans de ervaring op het Stedelijk Gymnasium in Leiden in 1967.

Roorda.

JOHN STEINBECK. DE VLEGENVANGER. FRAGMENT

Toneel: kamer met 1 toegang, 1 of 2 stoelen, ev. een klein tafeltje. Voor zo-ver dit een indruk maakt graag een ouderwetse toegang (gordijn of deur) in rechterzijde, hetzij in achter- hetzij in de rechterzijwand.

Kostuums, requisieten: geen uniformen, hoogstens een aanduiding ervan. Overigens gewone kleding. Ambtsketen of wat ervoor door kan gaan; horloge met ketting. Van belang zijn nog enkele geluiden: explosies, fluit van de mijn.

Spelers: (in volgorde van opkomst)
Annie, dienstbode van de burgemeester.
soldaat.
Dokter Winter.
Burgemeester Orden.
Kolonel Lanser
Luitenant.
Mevrouw Orden.
Geheel vooraf een lezer van de proloog.

Proloog: The moon is down
De vliegenvanger van de Amerikaanse schrijver John Steinbeck verscheen voor de eerste maal in bezet Nederland in 1944. Het boek speelt in een klein land dat bezet wordt, plotseling overrompeld. De bezetters, vol vertrouwen in hun leider, hebben die hele aanval van te voren tot in de puntjes uitgerekend. De kleine simpele mensen in het overrompelde land hebben op het eerste gezicht minder reden om in hun leiding veel vertrouwen te stellen. Burgemeester Orden, burgervader van een klein stadje met een voor de bezetters onmisbare kolenmijn, is een man die machteloos schijnt tegenover zijn dienstbode en die door zijn vrouw wordt betutteld. En hij weet dat hij niet tegen de verlangens van zijn mensen in kan gaan...
Toch falen de bezetters: de minderen blijken slechts getraind in het behalen van overwinningen. De eenzaamheid en de minachting die ze in het bezette gebied te verduren krijgen, knagen hun zenuwen stuk. Een onderofficier verliest zijn bezinning en vergelijkt dan zichzelf en zijn kameraden met vliegen die de vliegenvanger hebben veroverd en aan dat ding te gronde gaan. Zelfs de hoogste officier in het stadje, kolonel Lanser, kan daar niets tegen doen. Hij is een ontwikkeld man, die in zijn land een goede school heeft afgelopen. Maar hij weet hoe de vorige oorlog verloren werd, hij weet dat zijn chefs en hij zelf weer dezelfde fouten zullen maken. Hij maakt zijn fouten dan ook, omdat hij als het er op aan komt niets anders weet te doen dan zijn orders uitvoeren.
Als vliegtuigen staafjes dynamiet uitgooien waarmee de bevolking sabotage kan gaan plegen, neemt Lanser gijzelaars. De burgemeester en daarna diens vriend de dokter, zullen terechtgesteld worden als er iets met de mijn gebeurt of met de spoorlijn erheen. De gearresteerde burgemeester herinnert zich dan hoe hij eens op school de verdedigingsrede van Sokrates las, en geholpen door de dokter en zelfs door de kolonel vindt hij brokken terug van de tekst die na meer dan twintig eeuwen nog al haar kracht behouden heeft. Het is een woord ter verdediging van een onschuldig man én een aanklacht jegens zijn beschuldigers. En het is meer dan dat. Want de burgemeester, die boven zijn eigen klein formaat uitgroeit als hij eenmaal weet wat hem te doen,

en dus te wachten staat, herinnert zich niet toevallig ook Sokrates' laatste woord. "Ik ben een haan schuldig aan Asklepios". Hoe raadselachtig ook, het woord verraaft dat de dood voor Athene's grootste wijsgeer geen verschrikking inhield, maar juist genezing bracht, het begin van een beter leven.

- Annie: (voor zich uit, agressief) Wat zouden ze nu weer met hem van plan zijn? (Soldaat komt binnen met dokter Winter aan de arm. Laat hem los en gaat bij uitgang staan, op wacht)
- Winter: Zo, Annie, hoe maakt de burgemeester het?
- Annie: (wijst) Hij is daar binnen.
- Winter: Hij is toch niet ziek?
- Annie: Nee, dat leek me niet.... Ik zal zien of ik hem kan vertellen dat u hier bent. (gaat vierkant voor schildwacht staan) Ga aan de burgemeester zeggen dat dokter Winter er is. Hoor je me?
(Schildwacht reageert niet, burgemeester komt op, negeert de schildwacht)
- Burg.mr.: Dank je, Annie. Ga niet te ver uit de buurt, wil je? Ik zal je misschien nodig hebben.
- Annie: Hee, burgemeester. Hoe is het met mevrouw?
- Burg.mr.: Best, ze is bezig haar haar op te maken. Wil je soms naar haar toe-gaan, Annie?
- Annie: Ja, burgemeester. (stevent langs de schildwacht, af)
- Burg.mr.: Wou je iets, dokter?
- Winter: (grinnikt, wijst over schouder naar schildwacht) Ik vermoed dat ik gearresteerd ben. Deze vriend heeft me hier gebracht.
- Burg.mr.: Vroeg of laat moest dat wel gebeuren, denk ik. Ik ben alleen maar benieuwd wat ze nu zullen doen. (stilte, burg. en dokter kijken elkaar veelzeggend aan) Ik zou het immers toch niet tegen kunnen houden, zelfs als ik het wilde.
- Winter: Dat weet ik, maar zij weten het niet.... Een volk met gevoel voor tijd. En hun tijd is bijna gekomen. Omdat ze maar één leider en één hoofd hebben, denken ze dat wij allemaal zo zijn. Maar wij zijn een vrij volk; wij hebben evenveel hoofden als mensen en in tijden van nood schieten de leiders uit de grond als paddestoelen.
- Burg.mr.: (legt hand op schouder van Winter) Dank je. Ik wist het, maar het deed me goed het door jou te horen zeggen. De kleine volken zullen niet ondergaan, nietwaar? (kijkt W. gespannen aan)
- Winter: (geruststellend) Nee, dat zullen ze zeker niet. Integendeel, met hulp van buiten zullen ze juist sterker worden. (gaan beiden zitten)
(stilte; schildwacht verandert met enig gerucht van houding)
- Burg.mr.: Ik kan nu met je praten, dokter, en dat is misschien de laatste gelegenheid. Er zijn een paar gedachten in mijn hoofd, waar ik me een beetje voor schaam. (Zucht, kijkt naar soldaat, die nergens op rea-

geert) Ik heb over mijn dood gedacht. Als ze de gewone gang van zaken volgen zullen ze eerst mij doodschieten en daarna jou. (aarzeling, Winter reageert niet) Is het niet?

Winter: Ja, dat zal wel (zoekt een stoel, gaat voorzichtig zitten).

Burg. mr.: Weet je, ik heb al gedacht over manieren om eraan te ontkomen, om me eraan te onttrekken. Ik heb er over gedacht om weg te lopen. Ik heb er zelfs over gedacht om voor mijn leven te pleiten en ik schaam me daarvoor.

Winter: (kijkt op) Maar je hebt het niet gedaan.

Burg. mr.: Nee, ik heb het niet gedaan.

Winter: En je zult het ook niet doen.

Burg. mr.: (aarzelt) Nee, ik zal het niet doen, maar ik heb er toch over gedacht,

Winter: Hoe weet je dat iedereen daar niet over denkt? Hoe weet je dat ik er ook niet over gedacht heb?

Burg. mr.: Ik vraag me af waarom ze jou ook gearresteerd hebben. Ze zullen jou ook wel moeten doodschieten.

Winter: Dat denk ik ook.

Burg. mr.: Je weet het (bis) (zwijgt even) Zie je dokter, ik ben maar een gewone man en dit is een klein stadje, maar er moet in kleine mensen een vonk leven die op kan laaien tot een vlam. Ik ben bang, ik ben ontzettend bang, en ik heb aan alle mogelijke dingen gedacht om mijn leven te redden, maar dat is nu over en nu voel ik soms een soort blijdschap in me, alsof ik groter en beter ben geworden dan ik ben. En dokter, weet je waar ik aan gedacht heb? (pauseert even, glimlacht bij de herinnering) Herinner jij je van het gym Plato's verdediging van Sokrates? Herinner je je dat Sokrates zegt: Iemand zal beweren: Schaam je je niet, Sokrates, over een levensloop die je waarschijnlijk tot een ontijdig einde zal brengen? Hem kan ik vrijelijk antwoorden: Daar vergist ge U. Een man die ook maar iets waard is moet geen rekening houden met de kans van leven of dood; hij mag zich alleen maar afvragen of hij goed of verkeerd handelt (aarzelt, weet niet meer hoe het verder gaat)

Winter: (gaat voort) De rol van een goed of een slecht mens speelt. ... Ik geloof niet dat jij het helemaal goed hebt. Je was nooit zo'n beste leerling. Bij de aanklacht maakte je ook fouten.

Burg. mr.: (grinnikt) Herinner jij je dat nog?

Winter: (geanimeerd) Ja. Ik herinner het mij heel goed. Je vergat een regel of een woord. Het was bij het examen en je was zo opgewonden, dat je vergeten had je hemd in je broek te stoppen. Er hing een slip van je hemd onder je jasje uit. Je begreep maar niet waarom ze lachten.

Burg. mr.: (glimlacht bij de herinnering, laat zijn hand over zijn rug glijden alsof hij denkt dat de slip er nog hangt) Ik was Sokrates en ik klaagde de examencommissie aan. Wat heb ik ze beschuldigd? Ik brulde het uit en ik zag ze rood worden.

Winter: Ze zaten zich te verbijten om het niet uit te proesten. Je hemd hing er

uit.

Burg.mr.: (lachend) Hoe lang is dat geleden? Veertig jaar?

Winter: Zesenveertig.

Burg.mr.: Ik ben benieuwd of ik het me nog verder kan herinneren.... Hoe was het ook weer?

Winter: (Helpt hem op weg) En nu, o mannen

Burg.mr.: En nu, o mannen die mij veroordeeld hebt ...

(kolonel komt rustig de kamer in. Schildwacht schiet geluidloos in de houding. Kolonel hoort wat burgemeester zegt, blijft staan en luistert)

En nu, o mannen die zij veroordeeld hebt, nu wil ik een voorspelling tot u richten, want ik sta op het punt te sterven en in hun stervensuur hebben mensen een voorspellende blik. En ik voorzeg u, die mijn moordenaars zijt, dat onmiddellijk na mijn mijn dood ...

Winter: (staat op) Heengaan.

Burg.mr.: (kijkt hem aan) Wat zeg je?

Winter: Het laatste woord is heengaan, niet dood. Je hebt vroeger dezelfde fout gemaakt. Je maakte die fout zesenveertig jaar geleden.

Burg.mr.: Nee, het is dood, het is dood... (kijkt om zich heen en ziet dat de kolonel hem gadeslaat) Is het niet dood?

Kol.: Heengaan. Het is: onmiddellijk na mijn heengaan.

Winter: Je ziet, dat is twee tegen één. Het is heengaan. Je hebt dezelfde fout al eens eerder gemaakt.

Burg.mr.: (volledig gericht op herinnering '.) Ik voorspel U, die mijn moordenaars zijt, dat onmiddellijk na mijn heengaan, U een straf zal wachten die veel zwaarder zal zijn dan die welke gij mij hebt opgelegd (Winter knikt aanmoedigend, ook de kolonel knikt) Mij hebt ge gedood omdat ge ontkomen wildet aan uw aanklager en omdat ge geen rekenschap wildet afleggen van uw leven.

Luit: (opgewonden op, roep) Kolonel '.

Kol.: (steekt hand bezwerend op) Ssst '.

Burg.mr.: (zachtjes) Maar het zal niet gaan zoals ge verwacht maar gans anders... (krachtiger nu) Want ik zeg u dat er meer zullen komen om u aan te klagen dan er nu zijn (gebaar met de hand alsof hij een groot gehoor toespreekt) aan aanklagers tegenover wie ik tot nu toe alles heb weerlegd, en daar zij jonger zijn, zullen zij u minder ontzien en gij zult zwaarder getroffen worden (aarzelt, probeert krampachtig zich de rest te herinneren) ...

Luit: Kolonel, we hebben een paar mannen met dynamiet gevonden '.

Kol.: Ssst '.

Burg.mr.: (heeft de draad weer gevonden) Wanneer ge denkt dat ge door mensen te doden beletten kunt dat iemand een oordeel velt over Uw slechte leven, dan vergist ge u (nu vindt hij niets meer, kijkt naar het plafond, glimlacht verlegen).... Dat is alles wat ik me kan herinneren. Ik kan niets meer terugvinden.

Winter: Dat is heel goed na zesenveertig jaar, en zesenveertig jaar geleden

- was je er niet eens een bolleboos in.
- Luit: (barst uit, nu ban gebroken is) Die mannen hebben dynamiet, kolonel.
- Kol.: Heb je ze gearresteerd?
- Luit: Ja, kolonel, kapitein Loft en ...
- Kol.: Zeg direct aan kapitein Loft dat hij ze vasthoudt. (Luit. saluëert en gaat stil af, kolonel loopt kamer door) Burg. dit moet ophouden.
- Burg.mr.: (glimlacht hulpeloos) Dat kan niet ophouden, kolonel.
- Kol.: (streng) Ik heb U gearresteerd als borg voor de rustige houding van uw burgerij. Dat zijn mijn orders.
- Burg.: (eenvoudig) Maar dat zal er geen eind aan maken. U begrijpt het niet. Als ik een belemmering word voor de mensen, zullen ze het zonder mij moeten doen.
- Kol.: Zeg me eerlijk wat u denkt. Als de mensen weten dat u wordt doodgeschoten, zodra ze weer een lont aansteken, wat zullen ze dan doen? (Burg. kijkt hulpeloos naar dokter. Mevrouw op met ambtsketen)
- Mevr.: Dat had je vergeten.
- Burg.mr.: Wat? O, ja. (buigt hoofd, mevr. legt ambtsketen om zijn hals)
- Mevr.: Dank je, kind.
- Mevr.: (weet kennelijk niet wat er aan de hand is, wat bedillerig) Je vergeet het iedere keer weer.
- Kol.: Ik vroeg U, wat zullen ze dan doen?
- Burg.mr.: Ik weet het niet. Ik denk dat ze de lont zullen aansteken.
- Kol.: En als U ze nu eens vroeg het niet te doen?
- Winter: Kolonel, vanmorgen zag ik een kleine jongen, die een sneeuwpop maakte, terwijl drie grote soldaten toekeken om te zien of het geen karikatuur van uw leider zou worden. En het leek aardig goed ook, voor ze het vernielden.
- Kol.: (tot Burg.) En als u hen vraagt het niet te doen?
- Burg.mr.: (aarzelt, zegt schijnbaar sullig, hakkelend) Ik ben niet zo'n erg moedig man, kolonel. Ik denk dat ze die lont in elk geval aan zullen steken. Ik hoop dat ze het doen zullen, maar als ik hun vroeg het te laten, zouden ze dat alleen maar jammer vinden.
- Mevr.: Wat betekent dat toch allemaal?
- Burg.mr.: Wees even stil, kind.
- Kol.: Maar denkt u dát ze hem aan zullen steken?
- Burg.mr.: (trots) Ja, ze zullen hem aansteken. Ik kan niet beslissen over mijn leven of dood, kolonel, maar ik kan wel beslissen over mijn houding. Als ik hun zeg, niet te vechten, zullen zij dat jammer vinden, maar vechten zullen zij toch. Als ik hun zeg, dat ze vechten moeten, zullen ze blij zijn, en ik, die niet zo'n erg moedig man ben, zal hen een beetje moediger gemaakt hebben (glimlacht verontschuldigend). U ziet dat het heel eenvoudig is, omdat het resultaat voor mij hetzelfde blijft.
- Kol.: Als u ja zegt, kunnen wij bekendmaken dat u nee heeft gezegd. Wij kunnen hun zeggen dat u om uw leven heeft gesmeekt.

- Winter: (onderbreekt kolonel verontwaardigd) Zij komen het toch te weten.
U kunt niets geheimhouden. Eén van uw mannen raakte op een avond zijn bezinning kwijt en hij zei dat de vliegen de vliegenvanger veroverd hadden en nu kent het hele land die woorden. Ze hebben er een liedje op gemaakt. De vliegen hebben de vliegenvanger veroverd.
U kunt niets geheim houden, kolonel.
(gefluit van de ikant van de mijn, burgemeester speelt met ambtsketen)
- Burg.mr.: Er valt niets aan te veranderen, kolonel, u zult verslagen en verdreven worden. (spreekt heel zacht) De mensen houden er niet van overwonnen te worden en daarom zal het ook niet gebeuren. Vrije mensen kunnen nooit een oorlog beginnen, maar als hij eenmaal is losgebroken kunnen zij doorvechten, ook als ze verslagen zijn. Kuddemensen, volgelingen van een leider, kunnen dat niet en daarom zijn het altijd de kuddemensen die de veldslagen winnen, maar de vrije mensen winnen de oorlogen. Dat zult u ondervinden, kolonel.
- Kol.: (strak) Mijn orders zijn duidelijk. Elf uur is de tijdgrens. Ik heb gijzelaars gemaakt. Als er geweld wordt gepleegd, worden de gijzelaars geëxecuteerd.
- Winter: (tot kolonel) Zult U die orders uitvoeren, terwijl u weet dat ze zullen falen?
- Kol.: (kalm, vertrekt geen spier) Ik zal mijn orders uitvoeren, hoe ze ook luiden. Maar ik ben er van overtuigd dat een proclamatie van U veel levens zou sparen.
- Mevr.: (klagend) Ik wou dat je me nu eens vertelde wat al die onzin te betekenen heeft.
- Burg.mr.: Het is allemaal onzin, kind.
- Mevr.: Maar ze kunnen de burgemeester toch niet arresteren.
- Burg.mr.: (glimlacht) Nee, ze kunnen de burgemeester niet arresteren. De burgemeester is een begrip, dat is uitgedacht door vrije mannen. Dat is niet te vatten.
- * * (uit de verte geluid van een explosie, daarna de fluit van de mijn.
Burgemeester op één oogenblik in spanning, dan glimlacht hij.
Dan een tweede explosie, zwaarder, met echo. Burgemeester kijkt op horloge, en neemt dan horloge, met ketting, en geeft het de dokter in handen) Hoe was dat ook weer met die vliegen?
- Winter: De vliegen hebben de vliegevangster veroverd.
- Burg.mr.: (roept) Annie! (ze is er meteen) Stond je te luisteren?
- Annie: (verlegen) Ja, burgemeester.
- * * (Explosie nu heel dichtbij, krakend)
- Burg.mr.: Annie, ik wil dat je bij mevrouw blijft zolang als ze je nodig heeft. Laat haar niet alleen. (Slaat arm om zijn vrouw heen, kust haar op 't voorhoofd, gaat naar schildwacht. Wendt zich nog éénmaal om naar Winter en zegt zacht): Krito, ik ben een haan schuldig aan Asklepios, wil je niet vergeten die schuld te betalen?

Winter: (zwijgt, sluit even de ogen, dan:) De schuld zal betaald worden.
 Burg. mr.: (lacht zacht) Dát heb ik toch goed onthouden. Dat was ik niet vergeten. (naar schildwacht, die schrikkig reageert)
 Winter: (knikt, langzaam:) Ja, je hebt het goed onthouden. De schuld zal betaald worden.

DE SLECHTE REPUTATIE DER TURKEN

Dr H. J. de Graaf.

Waarom hebben de Turken in ons taalgebruik zulk een slechte naam? "Aangaan als een Turk", betekent volgens Koenen: heftig uitvaren, en Van Dale geeft "Aan de Turken overgeleverd zijn" weer door: slecht behandeld, bedrogen, mishandeld zijn, terwijl deze woordenboekschrijver ook het werkwoord "turken" kent, dat hij vertaalt door geweldig plagen, mishandelen. Bovendien is "Turk" niet slechts een volksnaam, doch ook een hondenaam, dubbel grievend voor Moslims.

Voor zeker heeft deze haat en minachting, waarvan onze taal nog blijk geeft, te maken met de geweldige schrik, die het gestaag, onweerstaanbaar oprukken der Osmanen het verdeelde Europa op het lijf heeft gejaagd.

Tweemaal, in 1529 en 1683 stonden de Turkse paardestaarten met de halve manen voor de poorten van Wenen. Hun rijk heeft zich uitgestrekt van Perzië tot Marokko, van de Soedan tot Rusland. In zijn bloeitijd werd het vrij goed bestuurd, na de verovering was willekeur uitzondering en er heerste tussen de vele volkeren en godsdiensten, waarover padisjah aan de Gouden Hoorn heerste, een toen ongeken- de verdraagzaamheid. Menig Europeaan heeft reeds in de 16e eeuw zijn bewondering voor dit machtige imperium uitgesproken.

En toch luidt het slotoordeel ongunstig en de ondergang van de "zieke man", die sommigen zich nog uit hun jeugd herinneren, was minder tragisch dan dat van het stervende Byzantium op 29 mei 1453.

Niemand, behalve de Turken zelf, is er ooit trots op geweest, tot hun rijk behoord te hebben, zoals vele Westerse volken zich er nog op beroemen eenmaal deel van het glansrijke Romeinse imperium te hebben uitgemaakt.

Niet alleen dat de Christenen van de Balkan de onderwerping aan de grote Turk als een sombere periode in hun volksgeschiedenis beschouwen, ook de Arabieren hebben weinige prettige herinneringen aan de laatste Beheersers aller Gelovigen bewaard. Hoe zou dit te verklaren zijn?

Empirebuilders, die prijs stellen op een blijvende goede naam, moeten méér dan louter veroveraars zijn. Zij dienen ook een hogere beschaving te brengen.

Dit hebben de Romeinen op de lange duur gedaan. Als zij niet meer verricht hadden, dan met hard geweld alle landen om de oude wereldzee onderwerpen, zou hun naam bij de val hun rijk waarschijnlijk verfoeid zijn gebleven. Doch ze deden meer dan enkel onderwerpen. Ze verriikten de onderworpen volkeren met hun eigen juridische en technische cultuur en brachten hun bovendien de Helle-

nistische beschaving. Vooral dit laatste adelde hun veroveringen. Iets dergelijks kan men opmerken ten aanzien van de Engelse, Franse en Russische imperia, zelfs over ons gezag in Indonesië. Behalve onderwerping met de daaraan verbonden rust en orde, schonken zij min of meer kunst en wetenschap, onderwijs en geneeskundige verzorging, vergroting van welvaart.

Hoe staat het in dit opzicht met de Turken?

Uit hun stamland in Midden-Azië brachten zij weinig mee, waarmede zij hun onderdanen hadden kunnen gelukkig maken, immers, zij maakten hun veroveringen niet in een onbeschaafd gebied, doch in landen met een destijds hoge beschaving. Zij hadden minder te brengen, dan te ontvangen. Zij namen dus vooreerst de Islam over en daarna verschillende cultuurelementen, vooral van Perzen en Arabieren. Als pasbekeerde Moslims hebben zij door hun gezag de Islam op verscheidene plaatsen bevorderd en verbreid. Men denke aan de Moslims in Europa: Albanië en Bosnië.

Maar een groot aantal hunner onderdanen was weinig van hun nieuwe godsdienst gediend. Men schat dat het Turkse rijk op zijn hoogtepunt ongeveer een derde deel niet-Moslimse bewoners telde, o. a. de Armeniërs, Grieken en Slaven. De godsdienst van de Profeet scheidde eerder dus de Turkse heersers van velen hunner onderdanen, dan dat deze religie een gemeenschappelijke band werd.

Gingen de Turken bij de Perzische dichters ter schole, van de Arabieren leerden zij Moslimse theologie en andere wetenschappen. Dit wedden op het Arabische paard was nu juist het ongelukkigste, wat zij hadden kunnen doen. Immers, de Moslims-Arabische cultuur stagneerde sedert de 13e eeuw en was dus verre van inspirerend.

De voorkeur voor deze Arabische cultuur hield een afkeer van het Westen in. Dit bevond zich bij de val van Konstantinopel juist op een hoogtepunt van Renaissance en Humanisme; een grootse wetenschappelijke en technische ontwikkeling was op komst. Aan dit alles hebben de Turken weinig of geen deel gehad. Terwijl de eerste Arabische Bijbel reeds in 1583 te Rome het licht zag, werd de boekdrukkunst pas in de 18e eeuw in Turkije ingevoerd. Op militair gebied werd dit noodlottig, en openbaar. Nog voor Wenen gebruikte in 1683 de Turkse cavalerie pijl en boog, zoals indertijd de Parthen tegen Crassus. Er zijn nog vele exemplaren in het Topkapi Serail te Istanbul te zien. Onderwijl hanteerden reeds de Westerse kurassiers het verbeterde ruiterspistol, en met succes. Zelfs de Russen, door hun tsaar Peter de Grote met geweld de weg van technische vooruitgang opgedreven, waren de Turken op het slagveld de baas.

De nederlagen te land en ter zee openden eindelijk de ogen voor deze achterstand. Uit 1695 dateert het model van een Spaans oorlogsschip, dat door de Porte ontboden was om er achter te komen, hoe de Westerse driedekkers in elkaar zaten. Het scheepje is nog het oudste model van het Marine-museum aan de Bosporus.

In de 18e eeuw begon men reeds het leger in westerse geest te hervormen. In 1826 werden de Janissaren geliquideerd en door moderne infanterie vervangen. Spoedig verving de fez de tulband, de uniform de boernoës.

Bekend is het optreden van de jonge Moltke in het hervormde Turkse leger (1835-39).

Al deze uiterlijke hervormingen mochten echter niet baten. De zieke man aan de Bosporus was ongeneselijk.

Toch zijn er kansen geweest, die weinig of niet benut werden. Vooreerst op het gebied van de kunst. Bij Moslims kan dit slechts de bouw- en sierkunst zijn. De Byzantijnse koepelbouw heeft sterke invloed op de constructie der moskeeën uitgeoefend. Dit leidde tot zeer gelukkige resultaten.

Men beschouwe en bewondere slechts de prachtige moskeeën in Adrianopel (Edirne) en Konstantinopel (Istanbul). De architect Mimar Sinan mag stellig tot de grote bouwmeesters der wereld gerekend worden. Nógmaals, in de 18e eeuw, is invloed te bespeuren van het Rococo.

Doch het is juist de grote veroveraar van Konstantinopel, Mohammed II geweest, die éven slechts, bewust een westelijke koers ingeslagen is. Onder de vele talen die hij kende waren ook het Grieks en Latijn. Hij had Duitse artilleristen in dienst en niet zonder succes. In 1479 nodigde hij een Italiaans schilder naar de Bosporus. Gentile Bellini uit Venetië voldeed aan deze oproep en schilderde het portret van de Padisjah. Het mocht echter op den duur geen genade vinden in de ogen der Moslimse orthodoxen en vormt thans een der schatten van de National Gallery te Londen. In het Topkapi Museum is het door een miserabele kopie vervangen. In het sterfjaar van de Grote Heer 1481, werd een penning met zijn beeltenis geslagen met het Latijnse opschrift: Sultani Mohammeth Oethomani Uguli Bizantii Inperatoris.

Doch op deze kortstondige lente volgde geen zomer. Turkije keerde zich voor enige eeuwen van het Westen af, verblind als het was door zijn militaire successen. Zo is het dus gekomen, dat Turkije aan het Westen niets anders heeft gebracht dan de (Arabische) koffie en de Janitsjarenmuziek, waarvan de Turkse trom nog duidelijk zijn oorsprong verraaft. Zelfs het z. g. Turkse bad zal niet oorspronkelijk Turks zijn geweest, doch een voortzetting van dat der klassieken, de thermen.

POLEMICA

ENKELE OPMERKINGEN OVER HET SCHRIJVEN VAN EEN KRITIEK.

Toen de Uitgever mij verzocht de tweede druk van het Cahier over de grote geografische ontdekkingen in orde te maken greep ik uiteraard naar KLEIO, achtste jaargang, nummer 8/9 (oktober/november 1967) om terdege rekening te houden met de kritische opmerkingen van mijn geachte en - alweer uiteraard - zeer deskundige collega's Claessen en Kikkert. Ik had die kritiek na de eerste lezing terzijde gelegd maar moest mij er nu natuurlijk in verdiepen.

De recensie begint - hoe kan het anders? - met vriendelijke woorden. "Een aantrekkelijk boekje, interessante kaartjes en prenten op de kaft, een achttal duidelijke kaartjes in de tekst en de verschillende fasen komen in negen paragrafen goed naar voren".

Maar dan komen de bezwaren. Natuurlijk zijn die er en niemand kent die beter

dan de auteur, gelooft U maar. Drukfouten bijvoorbeeld Columbus in 1942 i. p. v. 1492 !.) Gelukkig zei Huizinga eens op een college dat hij bij tweede of verdere herdrukken niet alleen drukfouten vond maar soms verbaasd was over wat hij had geschreven. Hij haalde een voorbeeld aan uit zijn proefschrift, waar hij en zijn promotor glad overheen gelezen hadden, terwijl er baarlijke nonsens stond. Maar ter zake. Ik wek op blz. 7 de indruk dat eerst onder Hendrik de Zeevaarder (zie pag. 92. "Nu van tweeën één: Of het tijdperk der grote geografische ontdekkingen begint veel vroeger (over die grote ontdekkingen gaat het Cahier) en dan had men dat duidelijk moeten zeggen en waarmaken of men is het met de zakelijke redenering niet eens in welk geval men een andere visie moet geven. Maar de geachte critici hebben de volgende zin eenvoudig niet gelezen of ze laten die opzettelijk buiten beschouwing, wat kwalijk zou zijn. Die zin luidt: "Om die invloed beter te kunnen begrijpen moeten we even iets terug in de geschiedenis". Nu kan men bezwaar maken tegen een "terugblik", accoord, maar men moet niet suggereren dat ik "zorgeloos iets opschrijf".

Wat de instrumenten en de invloed er van op de ontdekkingsreizen betreft refereer ik aan Dr M. Robson, een der erkende specialisten van dit tijdperk, van wie ik de aanhaling opnam. Nu mogen mijn critici op de grootste keien der historische wetenschap kritiek hebben, dat is hun goed recht, maar dan zag ik toch graag in een kritiek die andere mening gestaafd door een erkende autoriteit. De blote mededeling dat een - tot nu toe erkende en gezaghebbende bron - "ons overdreven toeschijnt" is een gratuite mededeling zonder waarde, die in een kritiek geen hout snijdt.

Mijn critici verwijten me dat ik "wat haastig en ruw te werk ben gegaan". Zelf schrijven ze: "Waar de schrijver de motieven opnoemt om ze (dat zijn de Afrikaanse kustreizen) te ondernemen (blz. 8) missen we het streven in contact te komen met de priester-koning Johannes, terwijl toch op blz. 12 gesproken wordt over een opdracht, die gegeven is om hem te zoeken". Zouden mijn geachte critici willen zeggen, waar ik op blz. 8 motieven noem? En die motieven willen noemen? En die priester-koning? Die gemiste heer staat op blz. 5! Over "ruw en gehaast" gesproken.

Ergerlijk - men vergeve mij dit woord, maar het moet er uit - vind ik het volgende. "Dat de Portugezen reeds in staat geweest zouden zijn de loop van Nijl en Kongo min of meer aan te geven, zoals op blz. 12 gesuggereerd wordt. . . ." Op blz. 12 staat een kaartje over het toen bekende kustgedeelte en onder dat kaartje staat letterlijk: "De rivieren (Nijl en Kongo) heeft men er maar wat vrij ingetekend; de loop er van was geheel onbekend". Wat heb ik nu gesuggereerd?

Mag ik vragen waar ik Columbus een "mystieke fanatieke Don Quichotte" noem? Ik schreef: ". . . hij alleen bezat de eigenschappen om door te zetten: een welhaast fatalistisch geloof aan een "opdracht", overredingskracht, het verwekken van de juiste agitatie, een bijna demonische halsstarrigheid. Niet voor niets noemde een modern Duits schrijver hem de Don Quichotte van de oceaan". En dan zegt men dat dit te weinig genuanceerd is. De heren Claessen en Kikkert schrijven: "De benaming mystieke fanatieke Don Quichotte is . . . te weinig genuanceerd". Ik heb toch hier het recht te vragen of in een kritiek alles mag om-

dat replieken nu eenmaal ongewoon zijn.

Nog een dergelijk staaltje. Ik lees in de recensie: "De handige journalist Martyr krijgt aanmerkelijk meer lof dan hem toekomt". Wat zeg ik dan toch wel allemaal over deze geograaf, hier zonder verdere adstructie tot een "handige journalist" vervormd? Ik schreef het volgende: "Petrus Martyr, een der bekendste geografen dier dagen, ontkende het (nl. dat Columbus in Azië geweest zou zijn) direct, maar zijn stem ging in de algemene geestdrift verloren". Wie is nu bezig met suggereren? De critici zeggen dat ik Martyr te veel lof toezwaai. Blijkt dat uit die ene zin? Dan moeten mijn geleerde collega's onmiddellijk aantonen dat Martyr het niet, nee nooit gezegd heeft. Alleen wanneer Martyr de geïncrimeerde zin niet gezegd of geschreven heeft zwaai ik hem onverdiende lof toe. Ik wacht nu maar geduldig af tot mijn collega's met dat bewijs komen.

Wat Tahiti betreft blijf ik bij mijn mening dat Queiros (ik noemde deze naam niet) in 1695 dit eiland ontdekte. Ik wist ook wel dat Wallis in 1767 het eiland 'herontdekte' zoals trouwens verschillende eilanden tweemaal ontdekt zijn.

Ik wil echter verdere detailkwesties laten rusten. Daar is het mij niet om te doen. Maar wordt het niet ten hoogste tijd dat er regels vastgesteld worden voor het schrijven van een kritiek of een recensie?

Van een serieus schrijver van een schoolboek mag verwacht worden dat hij de literatuur geraadpleegd heeft. Daar geeft men in een schoolboek nu eenmaal geen getuigenis van door middel van voetnoten. Maar als in een kritiek stomweg gezegd wordt dat de schrijver iets suggereert (een kwalijke aantijging naar mijn mening) of dat iets te weinig genuanceerd wordt beoordeeld moeten dan niet in de kritiek de suggesties volledig tussen aanhalingstekens vermeld worden opdat de argeloze lezer kan oordelen? En moeten bij het aangeven van fouten (ik bedoel aperte fouten, geen drukfouten) dan geen verwijzingen opgenomen worden, met naam en plaats genoemd, waarop de afwijzing steunt. Dat moet toch in KLEIO kunnen. Alleen in dat geval heeft de jeugd er iets aan, want alleen zo kan de auteur verantwoord zijn revisie ter hand nemen.

En laatste vraag: Mag een criticus zonder meer dingen zeggen die niet in het te bespreken werk staan? Bestaat er geen fatsoensnorm bij het schrijven van kritieken? Ik meen door de enkele voorbeelden aangetoond te hebben dat hier samentrekkingen zijn toegepast en dingen gesuggereerd zijn, die kant noch wal raken.

Tegen dergelijke praktijken past een woord van ernstige afkeuring.

Dr M. B. van der Hoeven

/ de tochten naar het zuiden aanvingen en op blz. 10 staat dan, dat die tochten reeds eerder aanvingen. Wat staat er nu in feite? "Het was uiterst moeilijk de eenmaal vaststaande en door de kerk als onwrikbaar juist geachte stellingen te doorbreken. En toch is dat gelukt! En zo komen we bij een belangrijke factor, waardoor na 1450 de tijd der grote ontdekkingen begint. Want in laatste instantie moeten er mensen zijn om nieuwe ideeën in praktijk om te zetten, mensen met moed en doorzettingskracht. En aan het begin van het tijdvak vinden we zo'n individuele gangmaker, namelijk Dom Enrique, een Portugese prins, beter bekend als prins Hendrik de Zeevaarder (1394-1460).

BOEKBESPREKING

DE RUSSISCHE REVOLUTIE

SPECIAAL NUMMER VAN "SPIEGEL HISTORIAEL"

Uitgave Fibula-van Dishoeck Bussum

Het nummer van november j.l. van "Spiegel Historiael" was geheel gewijd aan de toen herdachte Russische Revolutie. Een zevental artikelen van hoogleraren en wetenschappelijk medewerkers belicht de voorgeschiedenis, de gebeurtenissen in 1917 en de daardoor gewekte verwachtingen. Een der bijdragen is van de Russische econoom prof. L. Leontjer. Het nummer is rijk geïllustreerd en een bereedeneerde literatuuropgave wijst de weg naar verdere studie. Natuurlijk treft de historicus in de bijdragen veel bekends aan, hier en daar plaatst hij een vraagteken, maar daarnaast boeien hem veel ongeweten details. Het tijdschrift is trouwens voor een brede kring van in de geschiedenis geïnteresseerden bedoeld, en dit speciale nummer voldoet uitstekend aan de algemene opzet. Voor de bestudering van een bijzonder onderwerp door de leerlingen lijkt het mij zeer geschikt. Jammer daarom, dat zo'n verzorgde uitgave slechts als nummer van een tijdschrift verschijnt en dus waarschijnlijk alleen de abonnees bereikt. Het is echter, naar mij bij navraag bleek, nog los leverbaar.

C. L. A. Daniëls.

Th. H. J. Stoelinga. RUSSISCHE REVOLUTIE EN VREDESVERWACHTINGEN IN DE NEDERLANDSE PERS, MAART 1917 - MAART 1918.
Fibula historische proefschriften 1. Fibula-Van Dishoeck N.V.
Bussum, 1967.

De dagbladen en periodieken vormen een interessante bron voor de historicus, die kennis wil nemen van de contemporaine beleving van het wereldgebeuren. Nog te weinig wordt er van deze bron gebruik gemaakt, al lijkt het dat er op dit gebied enige verandering op til is. (men zie ook het artikel van G. B. van Dijk over de kabinetscrisis van 1913 in de Nederlandse pers. BGN XXI, p. 36 e.v.). Dr Stoelinga heeft voor zijn dissertatie negen landelijke en vier provinciale dagbladen, vier weekbladen en drie maandschriften doorgewerkt, die samen de belangrijkste politieke en levensbeschouwelijke stromingen in ons land vertegenwoordigen. Ook werden nog een dertigtal brochures van verschillende aard in het onderzoek opgenomen en als aanvulling op de visie van de pers gebruikt. Als inleiding tot zijn feitelijke onderwerp behandelt de auteur in zijn 1e hoofdstuk de houding van de Nederlandse pers t.a.v. de belligerenten en het vredesvraagstuk. Het is daarbij opvallend te constateren hoezeer wij ons vergissen als wij menen, terugprojecterend van de tweede wereldoorlog uit, dat de Neder

landers in de jaren 1914-1918 ook wel anti-Duits geweest zullen zijn. Met uitzondering van De Telegraaf was de Nederlandse dagbladpers daarentegen de Centralen gunstig gezind, zij het met allerlei nuanceringen van Het Volk tot De Standaard toe. Bij de periodieke pers was het al niet veel anders. Opvallend is het, hoe in de meeste bladen de Russische revolutie zeer eenzijdig wordt gezien als een stap in de richting van de wereldvrede, en hoe weinig men zich verdiept in de geestelijke achtergrond en de binnenlandse betekenis van de gebeurtenissen.

De stof wordt op overzichtelijke wijze behandeld. Telkens worden in het kort de gebeurtenissen in Rusland en de loop van de oorlog behandeld, daarna gevolgd door de verwerking hiervan en de reacties erop in de Nederlandse pers. Een nuttige lijst van geraadpleegde bladen (met zo mogelijk oplage en namen van redacteurs en correspondenten) en verdere literatuur besluit dit werk. Wij willen het graag aanbevelen voor de schoolbibliotheek alsook voor de bibliotheek van de leraar zelf. Wij hopen tevens, dat de Fa van Dishoeck, die ons verrijkt heeft met de Fibulareeks, ook voortgaan zal met de uitgave van daarvoor geschikte dissertaties in haar nieuwe reeks van historische proefschriften, waardoor deze financieel voor een groter publiek (en ook voor de leraar met zijn drukkende boekenrekeningen) bereikbaar worden gemaakt.

G. Taal.

PROF. DR. L. DE JONG - EEN STERFGEVAL TE AUSWITZ,
Amsterdam, 1967.

Ieder kan op de hoogte zijn van de in druk verschenen rede, door de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uitgesproken bij de aanvaarding van het buitengewoon hoogleraarschap in de geschiedenis van de jongste tijd aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam. Zij werd op 21 september j.l. gehouden en, naar ik meen dezelfde dag nog, integraal door de televisie uitgezonden; men mag verwachten dat zelfs de meest eclectische kijker-luisteraar onder ons op het moment van die uitzending de knop niet heeft omgedraaid.

Uit het complexe thema van de Jodenvervolgung tijdens de bezetting behandelt de rede één facet, nl. "het niet-weten, beter eigenlijk het niet-willen-weten, van de realiteit der vernietigingskampen". Om een drietal redenen acht ik deze oratie zeer geschikt om onze leerlingen in handen te geven. Ten eerste, omdat er onder de jonge mensen, veel meer dan voor allerlei verhalen over oorlog, bezetting, verzet en verraad, belangstelling bestaat voor de problemen, door de bezinning over oorlog en na-oorlogstijd opgeroepen. Ten tweede, omdat de rede een goed voorbeeld ervan is, hoe boeiend de wetenschappelijke benadering van zo'n probleem in ons vak kan zijn. En ten derde, ook al moge deze opmerking banaal klinken; de beknoptheid van deze 23 bladzijden druks maakt het mogelijk, deze studie bij ons onderwijs te gebruiken zonder dat de leerling - vaak terecht - de zucht slaakt: ook dat nog. Zo zou deze oratie, onbedoeld uiteraard en afge-

zien van haar overige kwaliteiten, er een voorbeeld van kunnen zijn, hoe we ons de behandeling van themata uit de geschiedenis, te gebruiken door de leerlingen uit de hogere klassen, kunnen voorstellen.

C. L. A. Daniëls.

J. C. Vleggeert: KINDERARBEID IN DE NEGENTIENDE EEUW.
Van Dishoeck, Bussum 1967. Prijs f 6,90

Als nummer 34 is in de Fibulareeks bovengenoemd boek verschenen.

Op heldere en boeiende wijze wordt in ongeveer 100 bladzijden uiteengezet hoe langzamerhand, moeizaam maar gestaag, in het Nederlandse parlement, meer nog daarbuiten de actie tegen de kinderarbeid vorm aannam. De actie resulteerde tenslotte in het beroemde kindernet van Van Houten dat als symptoom van het nieuwe sociale denken overigens ongetwijfeld belangrijker is geweest dan als praktische maatregel. In het laatste hoofdstuk "Nog een moeizame weg", behandelt de auteur dan de enquête van 1886 en de arbeidswet van 1889.

Bijzonder waardevol in dit boek acht ik de aangehaalde bronnen, zoals het mijn inziens terecht uitvoerig geciteerde artikel Slavernij in Nederland, in 1855 in De Economist gepubliceerd door de Moordrechtse hoofdonderwijzer G. B. Lalleman. (Vleggeert blz. 30-42)

Men mag auteur en redactie van de Fibulareeks een compliment maken over de royale wijze van illustreren; 30 foto's en 30 prenten waaronder in facsimile de wet van Van Houten "houdende maatregelen "tot het tegengaan van overmatigen arbeid en verwaarloozing van "kinderen" verluchten de tekst.

Oók voor de leerlingenbibliotheek (bijzonder onderwerp!) van harte aanbevolen.

Henry "Wandelganger" Faas: God, Nederland en de franje. Necrologie van het Nederlandse partijwezen. Bruna. Utrecht-Antwerpen 1967. Prijs f 8,90.

Aanbeveling van dit hoogst amusante boek, dat de weg naar een grote lezers-schare al gevonden heeft, zal wel overbodig zijn.

RAAD VAN ADVIES

Prof. Dr. J. C. Boogman (Univ. Utrecht), Prof. Dr. A. E. Cohen (Univ. Leiden)
Prof. Dr. A. F. Manning (Univ. Nijmegen), Prof. Dr. A. B. Breebaart (G. U. A'dam)
Prof. Dr. M. C. Smit (V. U. A'dam), Prof. Dr. E. H. Waterbolk (Univ. Gron.),
Dr. J. L. P. Brants (Insp. VHMO), J. W. Fossen (Hfd. insp. Kweeksch.)

KERNCOMMISSIE

Dr. G. v. Roon, Burgemeester Elsenlaan 17, Rijswijk, ZH, tel.: 070-984590
voorz.: algeh. leiding en univ. cursussen

Drs G. A. J. Giezeman, Dirk v. Voorburglaan 16, Voorburg, tel.: 070-868123
vice-voorz.: roosters collegedagen en contact met sprekers.

P. Knoppers, Ten Hovestraat 51, Den Haag, tel.: 070-546133, 1e secr.

Drs J. C. Visser, Antonie Duyckstraat 66, Den Haag, 2e secr.; kringenwerk

W. J. A. v. d. Berg, Teunisbloemplein 50, Den Haag, tel.: 070-689866
alg. adjunct; conferenties.

Penningmeester H. v. Unnik, Pomonaplein 21, Den Haag, tel.: 070-680355

Postrekening 527314 t.n.v. penningmeester Commissie Postacademiale

Vorming der V. G. N., 's-Gravenhage.

De bijdrage voor de deelnemers aan de postacademiale colleges is f 6, -- (leden
V. G. N.) of f 10, -- (niet-leden).

LEDEN MET ZELFSTANDIGE TAKEN CONTACTPERSONEN DER RAYONS

Drs. A. Plaatsman, Haydnlaan 18, Groningen, tel.: 05900 - 35119
(rayon 1: Groningen, Leeuwarden, Zwolle).

C. C. A. v. d. Wilde, Thorbeckestraat 28 III, Arnhem, tel.: 08300 - 37305
(rayon 2: Arnhem, Hengelo, Zutphen).

Drs. J. H. Bierling, Saturnusstraat 72, IJmuiden, tel.: 02550 - 7997 (rayon 3:
Noord-Holland).

Dr. M. T. J. v. d. Vorst, Spotvogellaan 35, Den Haag, tel.: 070 - 685609
(rayon 4: Zuid-Holland en Utrecht)

Dr. F. Vercauteren, Dr. Mollerlaan 1, Waalwijk, tel.: 04160 - 2902
(rayon 5: Zeeland en Noord-Brabant).

Drs. L. Nellissen, Kon. Emmaplein 16, Maastricht, tel.: 04400 - 15928
(rayon 6: Limburg).

PORTEFEUILLES

Dr. J. Swart, Industrieweg 26, Assen, tel.: 05920 - 3006.

POSTACADEMICA: Drs. R. H. Cools, Zijdeweg 57, Wassenaar, tel.: 01751-8251

KONTAKT MET KLEIO: Drs. P. J. van Zweeden, Liornestraat 119, Hoorn.
tel.: 02290 - 5270

KRINGSECRETARIATEN:

Alkmaar: Honthorstlaan 19; Amsterdam: Titiaanstraat 33/I;

Arnhem: Hommelseweg 486; Den Bosch: Boxtelseweg 48, Vught;

Breda: Biesdonkweg 65; Eindhoven: Hoogstraat 301 A;

Goes: Valckeslotlaan 89, Groningen: Achter 't Hout 1, Roden;

Den Haag: Kijkduinstraat 990; Haarlem: Da Costalaan 46, Driehuis;

Heerlen: Eykhagen college, Leenderkapelweg 27, Schaesberg;

Hengelo: Curacaostraat 67; Leeuwarden: Altenastreek 21, Dokkum;

Maastricht: Passementmakersdreef 30; Rotterdam: Jan Evertsenplaats 229;

Utrecht: Boreelstraat 21, Hilversum; Venlo: Groenstraat 244;

Zutphen: Deventerweg 58; Zwolle: Steinstraat 9, Kampen.

Methodes:

voor mavo-havo-vwo

W. F. Kalkwiek, C. C. A. van der Wilde, J. Wilschut

- **GESCHIEDENIS IN THEMA EN TAAK**

een semi-concentrische methode in thema's

voor havo-vwo

Dr. M. B. van der Hoeven, Dr. R. Reinsma

- **FUNDAMENTEN EN MIJLPALEN**

en

A. Adang, Dr. F. E. M. Vercauteren

- **MENSEN EN MACHTEN**

beide leergangen semi-concentrisch

voor de bovenbouw:

a voor de bestudering van de geschiedenis van de laatste vijftig jaar

Dr. M. B. van der Hoeven

- **DE TWINTIGSTE EEUW**

Dr. R. Reinsma

- **BOVENBOUW VAN DE VADERLANDSE EN ALGEMENE
GESCHIEDENIS NA 1815**

b voor de bestudering van enige bijzondere onderwerpen

Dr. M. B. van der Hoeven (red.)

- **FASEN EN FACETTEN**

Dr. R. Reinsma

- **ONZE WERELD**

* * *

Cahiers voor geschiedenis

In deze bekende serie verschijnen onlangs de volgende nieuwe titels:

W. F. Kalkwiek | **HET SOCIALE VRAAGSTUK IN DE NEGENTIENDE
EEUW**

Dr. J. M. Pluvier | **KOLONISATIE EN DEKOLONISATIE IN AZIË
EN AFRIKA**

Dr. H. P. H. Jansen | **PAUS EN KEIZER IN DE MIDDELEEUWEN**

Mr. M. Huizer | **HOOFD EN HOOGSTE OVERHEID**

J. H. P. Kemperink | **DE PREHISTORIE VAN NEDERLAND**

present-exemplaren op aanvraag

EDUCATIEVE UITGEVERIJ J. M. MEULENHOF NV

ROKIN 44 AMSTERDAM

Prof. dr. W. Jappe Alberts

specialist op het gebied van regionale geschiedenis, schreef een belangwekkend boekje over locale geschiedenis dat ook voor leraren bij het voortgezet onderwijs van dienst zal kunnen zijn bij de verlevendiging van de geschiedenisles.

Voor al de bronvermelding en de uitgebreide literatuurlijst zijn van betekenis.

De auteur had bij de samenstelling van zijn stof het L.O. voor ogen, doch nu zijn werk voltooid is, wordt er ook met graagte door andere deskundigen naar gegrepen.

De titel luidt:

Docentenboek

BIJ DE LANGE WEG

De prijs is f 5,—.

Levering kan geschieden via de erkende boekhandel

SPRUYT, VAN MANTGEM & DE DOES N.V.
Pieterskerkhof 38 Leiden
